Kashmir Series of Texts and Studies

No.

THE

DEŚOPADEŚA & NARMAMĀLĀ

of

KSHEMENDRA

Edited

With Preface and Introduction

BY

PAṆḌIT MADHUSŪDAN KAUL SHĀSTRĪ, M. A. M. O. L.
Superintendent Research Department
JAMMU & KASHMIR STATE
SRINAGAR.

PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY OF THE GOVERNMENT
OF HIS HIGHNESS LIEUT-GENERAL MAHĀRĀJA
SIR PRATĀP SINGH SĀHIB BAHĀDUR,
G. C. S. I., G. C. I. E.,
MAHĀRĀJA OF JAMMU AND KASHMIR STATE.

POONA:
PRINTED AT THE "ĀRYABHŪSHAN" PRESS.
1923.

काश्मीर-संस्कृतग्रन्थावलिः ।

ग्रन्थाङ्कः ४०

देशोपदेश-नर्ममालाग्रन्थौ.

काश्मीरिकविद्वद्वरक्षेमेन्द्रविरचितौ

श्रीभारतधर्ममार्तण्ड कश्मीरमहाराज-

श्रीप्रतापसिंहवर-प्रतिष्ठापिते

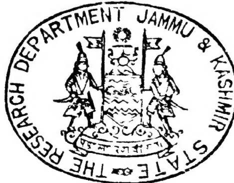
प्रत्नविद्याप्रकाश-(रिसर्च) कार्यालये

तदध्यक्ष-पण्डित-मधुसूदनकौल-शास्त्रिणा

उद्दिष्टकार्यालयस्थेतरपण्डितसहायेन संगृह्य

पुण्यपत्तने

'आर्यभूषण' मुद्रणालये मुद्रापयित्वा प्राकाश्यमुपनीतौ

संवत् १९८०　　　　[illegible]स्ताब्दः १९[illegible]

काश्मीर-श्रीनगर

Printed at

The Aryabhushan Press, Poona City,
by Anant Vinayak Patvardhan
and Published
by Pandit Madhusudan Kaul Shastri, Superintendent
The Research Department, Srinagar, Kashmir.

शुद्ध्यशुद्धिपत्रम् ।

देशोपदेशस्य

पृ. सं.	श्लो. स	अशुद्धिः	शुद्धिः
१९	३२	स्था	स्थो
२७	२६	ति	तिः
२८	३२	र	रव
२९	३६	श्रद्रा	श्रन्द्रा

नर्ममालायाः

७	८०	लिका...भाण्ड	लिकाकुण्डभाण्ड
८	८६	मध्य	मध्ये
९	९३	कालन	कालेन
१२	१३५	वश	वेशं
१८	४८	षा	षां
,,	५०	ज्ञा	ज्ञां
२०	७५	ष	क्ष
२१	८८	या	यो
२६	१९ पंक्ति	त्या	त्य
३१	५१	र्थ्रि	र्थ्रि

No. 40.

THE

Desopadeśa & Narmamāla

OF

KSHEMENDRA.

PREFACE.

Although most of the works of Kshemendra have appeared in the Kāvyamālā series of Bombay, yet there are many that are still unavailable[1]*. They either lie scattered in the small and inaccessible libraries of orthodox Pandits of Kashmir or have been destroyed by the ruthless hands of the bigoted Mohomadan rulers during the epoch-making days of "Na-Bhaṭṭoham."[2]*

This Department, while making searches for the old MSS., was rewarded with the find of the two unpublished works of Kshemendra, i. e. Deśopadeśa and Narmamālā representing his satirical proclivity of mind.

The MS., on which the present edition of the No. in question is based, was purchased by me from Paṇdit Śrī-

1* Existence of some of the works of Kshemendra is ascertained from their being quoted in several books by the author. For instance the Kavikanthābharana quotes, Śaśivaṃśa Kanakajānakī. Padya-Kādambarī etc., etc.

2* "Na-Bhaṭṭoham" marks a landmark in the history of Kashmir Besides making a great havoc of, and setting fire to, many treasure houses of literature and ancient monuments of highly Archaeological interest, the bigoted Mohomadan rulers of Kashmir killed the orthodox Kashmirians and drowned them in the Dul lake by packing them up in bags.

dhar Shār's sons at Rainăwārī, Kashmir, while I had a visit to their MS. Library in 1921. The MS. is written on the country paper and is most probably a couple of centuries old. It does not bear any date. In size it is half of foolscap. The lines on each page vary from 13 to 16, with seventeen letters, on an average, to each line. Margin of the manuscript is worm-eaten to some extent but its body is intact. There are a few lacunæ which could not be filled up as no other MS. was available. The MS. contains forty-seven leaves. It begins with :—

" ॐ देवो जयति हेरम्बः स्वदन्तबिसखेलनैः ।
यस्योच्चैस्तत्प्रभाः शुभ्रा हसन्तीव दिशो दश ॥"

The colophon of the Deśopadeśa is :—

" इत्युद्देशनिदर्शनेन विविधं यत्किंचिदुक्तं मया
तत्सर्वं स्मितकारणं सहृदयाः etc. etc.
× × × × × ×
किन्त्वेष व्यपदेशतः प्रतिपदं देशोपदेशः कृतः ॥"

Just at the end of the Deśopadeśa, there are found two verses* which, presumably, are not from the pen of the author and might, in all probability, be an interpolation as is clear from their being irrelevant to the subject dealt with. But they have been retained as they appear in the Codex Archetypus.

There is no mention of the name of the scribe at the end of the book. The manuscript is written in the Śāradā character and the handwriting is very old. It is, on the whole, free from slips of pen. The copyist seems to be a very careful writer. Under some words in the MS. he has put down the sign of a little circle (o) which indicates their doubtful significance.

The NARMAMĀLĀ begins from the 22nd leaf of the said MS. and commences with :—

---

*(1) दोघां दूरं दुर्गजा etc., (2) दृष्टान्या नगरं तथा etc. Page 32, Deśopadeśa.

" येनेदं स्वेच्छया सर्वं मायया मोहितं जगत् ।
स जयत्यजितः श्रीमान्कायस्थः परमेश्वरः ॥ "

The first verse eulogises, rather sarcastically, the Kāyastha, the second briefly describes the beauty and charm of Kashmir, and the third is a panegyric of the poet's royal patron King Ananta Deva (1028–1080 A. D.)

It ends with :—

" इति द्विरनियोगिव्रातदुश्चेष्टितानां
× × × × × ×
× × × × × ×
कथयति फलमेतं सर्वलोकोपदेशम् ॥ "

It is a great pleasure to me to appreciate the scholarly labour of my Pandits. They have, as usual, helped me in the editing of this book by their valuable suggestions and learned information. To other hands of my office I am also much thankful as they have been, in some way or the other, instrumental in facilitating publication of the present volume of the Kashmir Series.

Srinagar, Kashmir.
August, 23. } MADHUSUDAN KAUL.

INTRODUCTION. 2522

GENERAL

Students of the Sanskrit literature and language, in olden times, used to travel in quest of learning from one University to the other where they were fed and brought up in various branches of Sanskrit learning. And, to give a finishing touch to their study, they felt it incumbent on themselves to make a journey to Kashmir where they got Diplomas. The learned professors, after being satisfied with the scholars' study, granted them a certificate testifying to their success in the study or studies they pursued.

• As the standard of examination was stiff, only very few students stood the test. The major portion of them used to while away their time in wandering to and fro through the streets of the Srinagar District. In the extant works of Kshemendra, there is outlined a vivid picture of the life of such students. It is perhaps due to this fact that he was led to compose, in a humorous style, the Deśopadeśa and the Narmamālā. In them, he also describes, in detail, his own observations pertaining to notorious characters and vicious habits and customs of the day.

In the opening and the concluding verses of the Deśopadeśa, the author begs to be excused for his use of uncivil tongue and says that he has done so not because it was his nature to pick holes in the coats of others but because of his earnest desire to see the people dissociate themselves from unlawful occupations and ignoble manners and customs. He thoroughly understands the importance of using the humorous style, rather than the sarcastic and taunting language, for training the raw youths in morals.

The Deśopadeśa consists of eight Upadeśas or lectures.

Synopsis of the Deśopadeśa. 1. Khala.

The first ushers in the unprincipled and dishonest villain (Khala). The author gives the etymology of the word Khala and derives the constituent letters from 'Khachitra' and 'Laghu' respectively. He means, thereby, that the villain can, within a second, create an aerial picture to delude the worldly men and is the basest being in the whole creation. A lot of the so-called qualifications, that a villain can boast of, has been briefly put in the last stanza of the first lecture. (Cf. verse 24, Deśop.)

2. Miser. KADARYA.

The second dwells upon the mean and miserable life of a close-fisted miser whose mission of life is to store the wealth by foul or fair means. He hears insults but never enjoys his wealth to his great discomfort. All his property, movable or immovable and his life-earned gleanings, fall, in the long run, into the hands of others, though he is ever sparing and all eyes and ears to economise the family expenditure to the last farthing. To curtail the most needed expenditure of raiment etc., the miser clothes himself in leather, likes to be ignorant of the hygienic principles, nurses on his head and face a luxuriant growth of hair and always avoids salt in his dirty dish. He is ever avaricious and, on the festive days or on the death anniversary of his parents, he pretends to be either impure, owing to the sudden death of a relation, or feverish, thereby intending to save some urgent expenditure. Without either rhyme or reason, he falls out with his wife and contrives thereby to get rid of his relative or guest. He often foregoes dinner in this intentional fury.

His head aches at the sight of a dancing entertainment. He is the apostle of " Don't–touchism." He makes grimaces at a good dish. Fragrant breezes are a nuisance

to him. He is dead to aesthetics In his own interest, he even stoops to lick the feet of a Chandāla and, on gaining his end, he does not even say a word of thanks to him but, on the other hand, pretends to be dissatisfied with the gain. The miser's home has been described as minus the happiness of hearth, miserable, desolate and without any talk of merriment. The avaricious miser is much averse to sell paddy etc. even though as old as sixty years. He dances, out of joy, at the time of both drought and unseasonable rains, ever cherishing the idea of the occurrence of a famine or any other public calamity.

3. Prostitute.

The third is a long description of a prostitute who, by her viles and mischief, ensnares the foolish and lewd persons. She has been spoken of as always exhibiting artificial love and has been compared to a restless dancing mechanical wooden puppet fitted with strings. She is keen and ever wakeful to the preservation of her beauty by eating fish, onion, soup, ghee and other nutritious victuals. By means of her half-covered face, stout breasts exposed to the gaze of the people and the dishevelment of her hair, she, though old, tries to attract the notice of all. She wears one hundred and one amulets on her body, especially on her head and arms, as a protection against evil spirits.

4. BAWD. Kūttanī.

In the next, is given the character-sketch of a ruthless and crooked bawd (Kuṭṭanî). She makes the impossible possible and vice versa. With her lean face and out-stretc[illegible] jaws, she resembles an unforgiving snake. No part of her body is free from the injuries received in constant brawls: her hair rooted out, her ears cut and her nose cleft. She collects alms and charity from the people to make a pilgrimage to Bhrigutuṇga and returns, half way, from Bijbihāra (Kashmīrī-Veji-bror).

The fifth lecture brings in an ostentatious voluptuary or a Viṭa. He is often on pilgrimage to the houses of different prostitutes who receive him with and treat him to sound flogging. The twisting up of moustaches, the arrangement of curly hair on the head, the foppish dress, the fashionable chewing of beetle leaves accompanied with a zigzag speech full of dentals, all these make him a conspicuous figure in brothels. Being ashamed of his poor and ill-clad mother, he gives her out as his water-carrier. After only a short sojourn in the cottage of a Khaśa, he struts out like a full-fledged cock and glibs with the peculiar mannerisms and dashes of the southerners.

5. VIṬA.

The sixth relates the evil manners and the vulgar attitude of the Gauda students studying in the Kashmir University. Their faith in don't-touchism is specially emphasised. They are lean and skeleton-like and their contact is avoided out of the fear that their fragile bodies may be crushed by the mere touch of the people. The Gauda student, in a short space of time, gathers vigour and strength and grows fattish under the influence of the genial Kashmir climate. By and by, he becomes a terror to his class fellows by the unwieldy appendages of flesh.

6 GAUDA STUDENTS IN THE MAṬHA.

Though the pronunciation of Oṃkāra and the mere reading of the word Svasti are difficult for him, he yet undertakes the study of Patañjali's Bhāshyam, Tarka and Mīmāṃsā. He goes about slowly and shakes his elated head every now and then. While walking, his peacock-shoes produce a hard cracking noise. He surveys his well-adorned personality and his waist girt with a red bandage. In order to squeeze money from him, bards and other parasites sing false praises and flatter his humour. He resembles a monkey with his black face and white teeth. His heavy triple-made golden ear-rings

and the peculiar brandishing of a cane in the hand, make him pose for Kuvera, Lord of wealth. Under a slight provocation, he is all wrath. He does not shrink even from using his knife to cut open his fellow-boarder's belly when any ordinary dispute takes place in mess-matters. He proudly designates himself Ṭhakkura and teases shop-keepers by demanding much and paying little.

7. Old man's marriage ridiculed

The seventh begins with an interesting description of an old man's marriage with a youthful damsel resulting in the miserable condition of the former His wooing of the young girl is as useless as the craving of a miser for gold. The people, with sarcastic smiles on their lips, remark that the old man marries for the purpose of enjoyment in the hereafter. The young wife, says the author, is put to shame at the sight of her aged husband and reproaches him telling that he really deserves the epithet of her grand-papa. The old man, to rejuvenate himself, spares no pains to partake of highly spiced dishes. His young wife, by chance, begets a child which all suspect to be natural. All her relations and other neighbouring ladies are invited at this child-birth. They pour down their blessings on her and with snaring smiles admire the unusual strength of her dotard husband. In a dance they sing :—

"Come at once, O God, to see
What wonders are wrought by Thee.
Withered and leafless tree doth yield
Unexpected fruit in field."

Kshemendra, like all other sane thinkers, is of opinion that such marriages are cursed and condemnable.

8. Types of people described.

The last dilates upon the daily life of the miscellaneous people of the contemporary Kashmir. In this lecture chiefly figure: the poeticule struggling with his

shabby verses, the bragging alchemist, the quack, the Nirguṭa with a bag of rice under his arm-pit to present to his Śaiva Guru, the boastful grammarian parading his unsound learning, and the scribe with his hand and face besmeared with drops of ink.

NARMAMĀLĀ.

General.

The Narmamālā is akin to the Deśopadeśa in several respects and may be said to be complementary thereof. The book consists of three chapters. The style is eloquent, simple and humorous and full of *bons mots,* leaning here and there to vulgarism.

Aim of the composition.

Its composition is undertaken by Kshemendra at the persuasion of a luxurious aristocrat or a Bon Vivant. As teeming with jokes and sharp satires, it is intended to be a source of recreation to the good and learned men. Though, herein, the author offers an unmixed condemnation for the past villanous administration of the Kāyastha cabinet, his chief intention is to warn his contemporaries against the adoption of their course of life.

The Narmamālā gives the tragical account of a Kāyastha or a clerk and outlines, indirectly, a low tone of moral discipline possessed, during his time, by the majority of people. The administration is fallen and the country seems to have declared a political bankruptcy. This misgovernment has been laid at the door of the rulers who preceded King Ananta; for, the latter has been complimented for the restoration of peace and order in the state, by ordering a wholesale dismissal and rigorous imprisonment of the Kāyastha officers in the Kingdom.

Among the state officials and officers, there seem to be most prominent in order of administration, (a) the Grihakrityādhipati, (b) the Paripālaka, (c) the Niyogī. Other officials are, in some way or the other, subordinate to the above and work either as treasurers, judicial readers, road-inspectors or as messengers.

Kāyastha's Cult

All of them, i. e. the Kāyasthas, have been described as the blind followers of the Guru,* who pretend to be the staunch adherents of the so-called Śaiva cult.

It is true that the Śaiva cult represented by the Guru is very mean and marks the lowest ebb of morality. But this does not mean that Kshemendra wanted to paint in bad colours the Śaivaism in general. He himself was a disciple of the renowned Śaiva teacher Abhinavagupta and the Śaivaistic cult, adhered to by the line of teachers, Abhinavagupta, Kshemarāja etc., was far superior to that depicted in the book. The present fallen Śaiva cult had a large following purely of the low-class people who were admitted into their fold by the greedy so-called Śaiva Gurus. The student of the history of the Śaivaistic religion will fully admit that the 10th, the 11th and the 12th centuries witnessed a very rapid growth of Śaivaism, both in its quality and quantity, and one can, with great reluctance, believe that the Śaivaistic cult, in the time and under the lead of Abhinavagupta (which is also the time of our author), breathed and harboured immorality in any way.

ABSTRACT

—o—

Kāyastha's birth

The Narmamālā begins with a description of the mythological account of the birth of the Kāyastha who, as the author puts it humorously, is the incarnation of the Home Accountant of

---

* It is a character in the Narmamālā, (see seq.)

the Daityas. He has been also termed Divira.[1] For, when the Rākshasas, his masters, met with the wholesale destruction at the hands of Vishṇu, he wept in the sky so bitterly that Kali took pity on him and granted him the Kalama, i. e. pen, a sharp sword to terrify the Devas, the Brahmins and other pious men into subjection and to make helots of them. He took his birth to havoc the temples and to reduce the grants for salt and fodder of cows.

Kāyasthas' ambition.

The Kāyasthas' highest ambition is to occupy the portfolio of the Grihakrityādhipati or Grihakrityamahattama who, it seems, was the head of the Home Department and controlled both civil and military offices as also the Department of the Dharmārtha. Seven executive officers work under him in this capacity and there are eight orderlies to attend on him.

Kāyasthas' hypocrisy

He has been described an out and out hypocrite. Before attending his office, he enters, along with his retinue, a Śaiva temple and, with tears trickling down his cheeks, recites devotional verses[2], pretending thereby to be a perfect devotee of the Deity. His devilish nature does not remain hidden even during this fit of mock religious fervor. For he is busily enquiring as to the number of Brahmins he caused to go on hunger-strike and to the perpetration of such other cruel deeds. He is 'a wolf in lamb's clothing'. He is allowed the prerogative of having officers under him of his own choice.

Paripālaka.

The next officer after him is the Paripālaka, or the governor of a province. On receipt of a false report from the so-called C. I. D.[3] he throws one governor out of office and appoints

1. Divira=Divi (in the sky) + ra (rodana, weeping) = one who weeps in the sky.

2. The Verses recited are from the Stavachintāmaṇi of Nārāyaṇabhatta A. D. 900.

3. C. I. D. They were called in the time of Kshemendra by the names of Chākrikas, Piśunas or Puṃśchalakas.

another. Those only, who had a brilliant record, at their back, of being merciless, proud, false and voracious, could compete for the post of the Paripālaka.

Kāyastha as Paripālaka.

When appointed as such, the Kāyastha ravaged temples and villages, frightened the villagers and their urchins and left the rural maidens in Eve's dress. His roll of honour was a list of murders and such heinous crimes as patricide, Brahmanicide and cow-slaughter.

Lekhakopādhyāya or the clerk-in-cheif.

Paripālaka's clerk-in-chief is called Lekhakopādhyāya who is always alive to the interests of his master. He is in charge of the confidential office record. Even when he is short of pocket by an unhappy accident, he does not give up his overbearing attitude. A tremendous writer, he can draft two hundred dockets at a stretch and issue them promptly. He is also a thorough accountant who can balance the accounts in a trice. For his master's domestic use, he forces from the villagers wooden ladles, grass-mats both large and small, the wicker-work baskets and many other articles that add to his private stock.

Prior to his present appointment, his dress[1] was a mere patch-work and, now, by entering into service, as the clerk-in-cheif, he has become opulent beyond expectation.

Similar is the case with his wife. During the days of her penury, she had a piece of cloth round her loins, earthen rings in her ears, and a broken winnowing basket covering the half of her head. And now she is enjoying the days of opulence and decorates herself with the best things which a princess would envy.

1. It has been alluded to here that the dress of males chiefly consisted of Aṇgarakshaka or a modern Angrakhā and the Sirahśāṭa the present Pagaḍi or Dastār.

The superintendent of finances, or the Ganja-Divira,

Ganja-Divira.

who has control also over the treasury is another important Kāyastha officer who produces a sheet of expenditure and receipts before his master, Paripālaka. The income shown by him for the period of six months is four lacs and a half. He is a strong advocate of retrenchment policy. He has laid axe to the land-grants of the Brahmins and has curtailed the funds provided for the maintenance of temples. He brags of his power by which he has reduced to sheer starvation the officials who had, at some time or other in the past, opposed his dishonest motives and tried to expose the unfair policy which made him rich.

Being a fellow-initiate of his master, the Ganja-Divira comes to help him to the knowledge of the ways and means for stealing away the state property and the property of the temples. He further insinuates that he may sell the stocked rations and purchase the fresh paddy for the use of the temples with a view to making money either way in the transaction. The crafty master takes up the clue and spares no time to empty the temple-grannaries and, in the words of Kshemendra, mimics an old rat which steals away a store of walnuts in a moment.

Kāyastha appears as a Niyogī also. His function,

Kāyastha as Niyogi.

as such, is supervising the villages and the Paraganas, checking their accounts and inspecting roads etc. He is an executive officer with first class magisterial powers to decide the civil and criminal cases just like a Tahsildar of to-day.

His life, before his present appointment, was most miserable. By becoming the Niyogi he has gained an important status, both in society and the state. His wealth has increased in kind and cash by his resorting to unfair means.

His camp-luggage consists of spear, spittoon, bell, umbrella, jug, copper vessel, copper dish, shoes, leather water-bag, *bastan* for office papers, two sacrificial instruments i. e. Sruk and Sruva, rosary of the Eleocarpus seeds, ink-well, looking glass, snānapaṭṭa, box, few skull-caps, wooden sandals, spell-book, almanac, sword, red blanket, sacred thread, thread and needle, pen-cut, Vachā[1], amulets put in lac, razor, Yogapatta, recitation-book containing devotional songs and some spells, Gangā-dust, Bilva leaves, second hand cotton garment got on loan.

Kāyastha's camp-luggage.

The unusual manner of his riding and his peculiar handling of a hunter, inspire awe in the hearts of the simple villagers. He is compared to an old fish-catcher who comes to devour the rustic-fishes.[2] His tongue is filthy and insulting and the poor villagers have to put up with it. In infliction of severe punishment, he spares neither cows nor Brahmins. For a slight injury, he causes the cows to be bound till they are dead. Confiscation of property, imprisonment, severe caning and the damaging of houses and other atrocities make up his amusement.

While on tour, he despatches home, by coolies on begar, heavy loads of ghee, honey, hard cash[3] black pepper, ginger, salt, pulses, blankets, peacock-shoes, rams, game-birds, lotus-stock, grapes, wine-jugs, walnuts, cots, wooden chaukis, household utensils, made of brass, copper and iron, and other necessaries of life. The writs received from the higher offices, remitting the punishment of some of the criminals in his jurisdiction, are disgracefully cut off by him in presence o ... vil-lagers to impress his unquestionable authority o[n] the minds of his subordinates and rural visitors. When-

1. Vachā -- a kind of an aromatic root. (' Vai ' in Kashmiri)
2. " Rustic-fishes " is equivalent to the Sanskrit " Grāma-matsya."
3. Hard cash = Dīnāras.

ever any officer of equal or superior status pays a visit to his village, he eats saltless food consisting of two Palas of pulse, though, at other times, he worships his belly in a princely style.

Village Divira or a patwārī.

The Niyogī has power to appoint or to dismiss the Paṭwārīs.[1] There has been described, working under him, a crafty paṭwārī who is expert to make false signatures, to obliterate the old letters with saliva and insert new ones to make or mar the man as the case may be.

Āsthāna Diviras or the court-clerks.

Mention is made of the Āsthāna Diviras or the clerks in the court. Their character has been painted in very dark colours. They do not spare even their sons-in-law, when they are, by chance, involved in any criminal case. They frequent the houses of prostitutes, where they pass nights in drinking-bouts, and, in the morning, they try to first open their eyes on such a person as has proved fortunate for them in securing a handsome bribe. When leaving for the office, they like more to pass by the right side of a sweeper than that of a Brahmin. They do not even tolerate the prosperity of their own brethren.

Kayastha's private life. (a) Wife.

The author has set up before the reader a picture of the Kāyastha not only in his public and official life but also in his private. The wife of the Kāyastha, who, prior to her husband's coming to power, lived a miserable life, has now grown extremely proud and casts her disdainful looks upon the neighbouring coevals. She gives herself the airs of a queen. Precious ornaments are a burden to her delicate body. The looking glass is her constant companion. She eats and drinks in silver and golden plates.

---

1. Paṭvāri = Grāma-divira.

(b) Private tutor described.

A tutor is appointed for her boys on monthly wages. He teaches the boys disinterestedly. When requested by his little pupils as to the removal of some of their doubts and difficulties, he is all fire and does not tolerate their disturbance in his private work such as, sewing, cutting or making medicines. He writes the initial lines on the well-cut writing-boards to see them busy in the lessons on caligraphy.

(c) Degraded moral life of the wife of Kāyastha.

The wife of Kāyastha bids farewell to the sense of morality in proportion to her riches. A foreign Matha-Daiśika has an eye on her. A certain Śramaṇikā[1] plays the go-between. Some licentious characters seduce her. Husband's company is gall and wormwood to her and her morning prayer is to see him always on tours. When, by chance, he happens to be in, she pretends to be afflicted with some unknown malady. Her husband now feels on a thorny bed and spares neither personal comfort nor money to cure the disease of his better-half. He approaches a physician and an astrologer for the purpose.

The Physician

Before attending the wife of Kāyastha, the physician has hurriedly paid visits to some hundred families. He gets a seat by the side of the patient. He breathes heavily as if labouring under a heavy burden. The drops of sweat, he wipes off his forehead, which indicate his extreme fatigue. He carries a bundle of prescriptions. He is gratified to hear that the number of seizures is increasing from over-eating in city festivities, pilgrim fairs and on marriage occasions, and longs for such opportunities so that he might see the money pour into his pockets. He feels the pulse of the lady patient, i. e. the wife of Kāyastha, and gives his medical advice in the following terms :—

1, Śramaṇikā = A Buddhist female mendicant.

"She cannot bear fasting. The heavy and nutritious food is unwholesome in a stomach-trouble. To be brief, let her, on my responsibility take all things. She is not in her proper senses. Her humours are not in right order. She should, therefore, first of all, take curd mixed with ghee and sugar."

Astrologer.

An astrologer is then consulted. He asks boatmen for the forecast of weather. Never does he trouble himself to learn the rudiments of Astrology. He carries a sort of hand-bag full of sundry diagrams to pass for a soothsayer. He often indulges in such generalities:-

" In about three years' time, you may have to incur a handsome expenditure and be attacked with fever and eye-disease. You may also get some unforeseen profit. Nobody admits your help. A lot of enemies you have, but there is no fear from them, only if you guard your body against them. You look very much reduced, friend! Why don't you take some tonic? You are, to be sure, suffering from jaundice and I shall get you rid of this by means of an incantation."

Even though he knows from the hearsay the whole history of the Niyogī's wife, he draws a zodiacal diagram on the dust spread on a piece of cloth. On the presentation of a heap of Dinaras by the Niyogī, the astrologer sits silent for a long while, counting his fingers. Then he begins slowly to reveal the results of his enquiry raising up his eye brows very often: " This lady is suffering from love-fever. Indeed this demon of love is too powerful in the female sex. She is also, as indicated by the conjunction of the Venus in the diagram, possessed of a ghost which has entered her naked body in the bath-room."

In the meantime a messenger enters his room and

The letter.

presents the following letter to him from his assistant.

" On the plea of a few rams Your Worship took ten cows, out of which five died and the rest are in the thrashing ground. For their recovery, people came in hot haste. In case the cows are missing you will be a gainer, for you will have the chance of punishing the village. The Brahmin, who was imprisoned on account of a ghee-pot, has died of starvation in the prison, of which Your Honour has been already informed. I have put his family in the lock-up and kept all his household property under seal. I have also stationed some guards, whom the Paripālaka was kind enough to depute to watch the said property on monthly wages. There is an abundance of crops this time and only Your Honour's presence is anxiously awaited. This is all. Jeṭh Sunday."

. The Niyogī reads the above letter and praises the active and industrious habits of his assistant. But, owing to the illness of his wife, he finds no time to be prompt in taking action on the letter. He further sees that the advice of the physician and the astrologer is of no avail.

Oyāga.

He was, as the author describes, a Buddhist first and had recently adopted Vishnavism, but, for the welfare of his convalescent wife, he, now, takes shelter in Kaulāchāra. A Yāga is instituted for the restoration of her health.

Guru.

In this ceremony the important figure is the Guru (see ante.) who is the spiritual teacher not only of the Kāyastha and his widowed sister but also of the prostitute who resorts to him to get amulets etc. for the preservation of her body, the old Mahājan who, every now and then, consults him for the purposes of Vājīkaraṇa, the country surgeon[1] of a very low position, and lastly a third class eyespecialist.[2]

1. Country surgeon = Nāpita or Śalyahartā.
2. Eye-specialist = Chakshur-Vaidya

The concluding lines of the Narmamālā depict the tragic fate of the Kāyastha. A certain confidentee of the Niyogī informs him that the Home Member has run off having stolen all state property and the Paripālaka, his master, has been caught hold of and shut up in a prison-house and that he should not lose time to hide himself as soon as he can. But the soldiers, as the misfortune would have it, enter and fetter him up. He is taken to the king who orders his rigorous imprisonment and the confiscation of his property.

Conclusion. The tragic fate of the Kāyastha.

Though getting his release from the prison through the machinations of his sister-prostitute, yet, during the later days of his life, the Kāyastha's miseries multiply to such an extent that he dies a very sad death.

Kshemendra.

Kshemendra says nothing in his works, either extant or known in names or in quotations, as to the date of his birth. But from internal evidence it is justifiable that he was born after 990 A. D. and died after 1065 A. D.

Date of the Author

Kshemendra in his Bhāratamañjarī says that he studied Sāhitya with Abhinavagupta, author of the Vidyāvivriti or the Pratyabhijñā-vrihatī-vimarśinī. Abhinavagupta wrote his bigger commentary on the Pratyabhijñā Darśana in 1014 A. D. To consider Kshemendra fit enough for studying and not reading merely the science of Rhetoric with Abhinavagupta and to have general acquaintance with the literature of the day, it is reasonable to conjecture that Kshemendra might have been by that time about 25 years old.

On the above hypothesis and the supposition that he studied with Abhinavagupta just after the latter completed his Vidyāvivriti, the lowest limit for the

date of Kshemendra's birth must be found somewhere after 990 A. D. His death seems to have taken place after 1065 A. D., because he retired from the world and probably lived in hermitage and breathed his last there on the Tripureśa mountain where he wrote the Daśāvatāracharita in the reign of Kalaśa in the Laukika year 4141 or 1065 A.D.

His Parentage

He was born of a rich family. His grand-father was Sindhu, son of Bhogīndra one of the descendents of Narendra the minister of Jayāpīda, and his father Prākāśendra. His high sounding title of Indra was conferred on him on account of the handsome gifts he made to Brahmins. He was a follower of Śaiva cult. He installed various idols in the name of Śiva at Svayam, near Nijhāmā in Handawārā Tahsil, where he joined the majority. He is said to have spent about 25 lacks for endowment purposes. Kshemendra's son was Somendra who wrote an introduction to the Avadāna-Kalpalatā.

His Early Life.

He passed his early life usefully and obtained all the requisite conditions for becoming a poet which he lays down in his Kavikanṭhābharaṇa. In his opinion, the gift of Poetry is partly acquired and partly natural. It is natural so far as poetry is the outcome of sentimentality. It is acquired so far as the efforts whether human or divine are concerned. By the divine effort is meant the practice of the mantra of Sarasvatī. Human effort covers the hundredfold training given in the Kavikanṭhābharaṇa.

Major portion of his life was occupied in conversations with cultured people. He shunned the company of dry logicians and grammarians. He studied all the lexicons available in his time. His course of studies comprehended songs, gāthās and the vernacular works. He was passionately fond of novel and interesting conceits of

poetry. He made friends with persons of noble character and was decent in speech and dress. He ate rich and nutritious food.

Spare hours he employed in witnessing the scenes of the dramas that were staged in his day. He amused himself with music and was sometimes, being a rich man's son, making gifts to deserving writers. He used to hear stories and tales in solitude. He had an insight to criticise the painting.

His Religion.

By birth he was a Śaiva because his father was an ardent and pious devotee of Śiva. His admiration for Śaivaism was further enkindled by the teaching of Abhinavagupta. But later on he leaned towards the Vaishnavism under the influence of Soma Bhāgavata whom he revered more than Abhinava. His unbiassed mind pushed him to pursue the study of Buddhism. It is no doubt true that this study exerted a great influence upon his later writings and that he held Buddhism in high esteem. But from his admiration of the Buddhism it should not be inferred that he was a convert to the Buddhism. He was a thorough believer in the religion of the Vedas and continued so till the end of his life. He says in the Chārucharyā that the religion of Śrutis and Smritis should not be given up and that Vishṇu should be meditated upon at the end of life.

His Education.

Kshemendra received higher education from Abhinavagupta, whom he addresses as the crest-gem of the teachers of the day and the ocean of learning, from Soma, a teacher of the Bhāgavata School, and from Gaṅgaka. Abhinavagupta and Soma were his teachers not only in the secular studies but also in the spiritual realm. Although he mentions the names of the above personages only as his teachers, he might have been taught by others also

because he was always ready to learn as his dictum goes: " One should be ready to be a pupil to all for the attainment of all round scholarship."

His literary career.

His literary career, so far as his mention of King Ananta Deva is concerned, begins from before the reign of Ananta Deva (1028 A. D.). The period of his apprenticeship begins just after he completed his course of higher studies under Abhinavagupta. So, at the outset of his literary career, he appears as a translator. The fruit of his labour in this direction is the Vrihatkathāmañjarī. He was, as he says, the first writer to have conceived the idea of giving a Sanskrit rendering to Guṇādyā's Vrihatkathā in the Piśācha dialect. Second version of the Vrihatkathā, given in Kathāsaritsāgara by Bhatta Somadeva, is subsequent to it. But it is not written, as some say, seventy years after Kshemendra. Bhatta Somadeva was a younger contemporary of Kshemendra and he wrote the Kathā-sarit-Sāgara at the request of queen Sūryamatī who died along with her husband after the manner of Satīs in 1081 A. D.

After this he took to epitomising the Rāmāyaṇa, the Mahābhārata and the Vātsyāyanasutras. (Cf. Bhāratamañjarī, Rāmāyaṇamañjarī etc.)

Side by side with the work of translation and epitomising, he carried on his study of almost all the sciences and arts then known to the Kashmirian world. He knew Mathematics, Astrology, Medicine, Surgery, Politics, Erotics, Buddhist philosophy and creed and Ma[illegible] śāstra, It is believed that he began to be called Vyāsadāsa after his composition of the Bhāratamañjarī.

His Vocabulary.

Rich was the vocabulary that was at his disposal and that he could readily utilise to picture the feelings and the sentiments he wanted to represent in words. Most of the words of his

diction are at present wholly unintelligible. The similes and other figures of speech, that he indulged in, are pat to the occasion and complete in themselves. They are appropriate and taken from various professions, from the scenes of daily life, from what passed just before his eyes.

His wit and humour.

He was witty enough to adopt the portions from stock works and used them in expressing his own ideas without marring their sense. Very often he employed them in lampoons and caricatures in condemning the character of quack physicians and other crooked persons.[1]

His satires.

Kshemendra's chief forte lay in satires and criticism. His Darpadalana is a masterpiece of the satirical literature in Sanskrit. It points out the vanity of human wishes. Kalāvilāsa, Deśopadeśa, Samayamātrikā, Narmamālā belong to the same species. In them he has levelled his criticism against hypocrisy in various guises. No vice, that prevailed in his time, could escape his vigilant eyes. His criticism was not altogether destructive. He had a constructive programme for reforms. This he furnished to his people in the tenth canto of the Kalāvilāsa. About the tricks of the clerks or the Kāyasthas, their forcing bribes from the people, and their writing dubious letters, the reader is referred to the Narmamālā.

1. See the Deśopadeśa and the Narmamālā. Also compare the following in this connection:—

१ सर्वतः श्रुतिमांल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ।

२ यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च ।

३ समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।

४ + + पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥

He was a great traveller. If not so, at least he traversed the whole literature of travels and tours and mingled freely with foreigners who supplied him with the accounts of cities and towns outside Kashmir. The Kābulīs, the Turks, the Chinese, the Jālandharis, the Gaudas, the Dards and the Afghans find their mention together with their peculiar features of service and mental temperaments in the Samayamātrikā.

His acquaintance with foreign countries.

From the chronological point of view, Kshemendra's works stand in the following order :—(a) Vrihatkathāmañjarī, Bhāratamañjarī, Rāmāyaṇamañjarī. (b) Pavanapañchāśikā and Suvrittatilakam. (c) Vinayavallī, Lāvaṇyavatī, Munimatamīmāṃsā, Nītilatā, Avadānakalpalatā, Avasarasāra, Lalitaratnamālā, Muktāvalīkāvyam, Vātsyāyanasūtrasāra, and Auchityavichāracharchā. (d) Padyakādambarī, Śaśivaṃśakāvyam, Deśopadeśa, Narmamālā, Chitrabhārata, Kanakajānakī, Amritataraṅga, Chaturvargasaṅgraha, and Kavikaṇṭhābharaṇa. (e) Darpadalana, Kalāvilāsa, Samayamātrikā, Sevyasevakopadeśa, (f) Daśāvatāracharita and Chārucharyā.

His Works.

A work named Lokaprakāśa has also been ascribed to his authorship. But it seems to be the work of a third rate writer of the Mughal period and bristles with numerous Persian terms and Mohomadan names such as Salām Bandagī, Khwājā, Mīr etc. etc.

The following are the authors quoted in the above works of Kshemendra :— [illegible]alarāja, Tuñjīna, Kalaśa, Kālidāsa, Bāṇa, Harśa, Ratnākara, Parimala, Vallaṭa, Gaudīnaka, Rājaśekhara, Indurāja, Vīradeva, Sāhila, Bhaṭṭa Nārāyaṇa, Dīpaka, Muktākaṇa, Śyāmala, Bhavabhūti, Lāṭadiṇḍīra, Risso, Yaśovarmā, Chakra, Vāgbhaṭṭa, Bhartrimeṇṭha, Abhinanda, Bhāravī, Bhartriharī, Chandra

AUTHORS QUOTED BY KSHEMENDRA.

ka, Śivasvāmin, Indrabhānu[2], Mayūra, Muktikalaśa,[3] Dāmodaragupta, Bhaṭṭa Vāchaspati, Bhaṭṭa ballaṭa, Vidyānanda, Bhaṭṭa Udaya-Siṃha[4] and Rājaputra Lakshmaṇāditya.[5]

MADHUSUDAN KAUL.

1. Indrabhānu. He was a foreign minister to King Bhīmaśāhi.
2. He was the great grand-father of Bilhaṇa.
3. Son of Ratnasimha, King of Srī Vijayeśa and author of Lalita-mahākāvya and Bhaktibhava-mahākāvya.
4. Udayasimha and Lakshmanāditya were the pupils of Kshemendra.

अथ

देशोपदेशः ।

काश्मीरिकविद्वद्वरक्षेमेन्द्रविरचितः ।

(प्रथम उपदेशः)

देवो जयति हेरम्बः स्वदन्तविसखेलनैः ।
यस्योच्चैस्तत्प्रभाः शुभ्रा हसन्तीव दिशो दश ॥ १ ॥

जयन्ति वेश्या व्यसनाभ्रविद्युतो
जयन्ति कौटिल्यकलानटा विटाः ।
जयत्यजस्रं जनवृक्षपातिनी
प्रकृष्टमायातटिनी च कुट्टनी ॥ २ ॥

ये दम्भमायामयदोषलेश-
लिप्ता न मे तान्प्रति कोऽपि यत्नः ।
किन्त्वेष हासव्यपदेशयुक्त्या
देशोपदेशः क्रियते मयाद्य ॥ ३ ॥

हासेन लज्जितोऽत्यन्तं न दोषेषु प्रवर्तते ।
जनस्तदुपकाराय ममायं स्वयमुद्यमः ॥ ४ ॥

सदा खण्डनयोग्याय तुषपूर्णाशयाय च ।
नमोऽस्तु बहुबीजाय खलायोलूखलाय च ॥ ५ ॥

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।
वृत्तिच्छेदकृताभ्यासः खलो निर्वाणदीक्षितः ॥ ६ ॥

जिह्वादूषितसत्पात्रः पिण्डार्थी कलहोत्कटः ।
तुल्यतामशुचिर्नित्यं बिभर्ति पिशुनः शुनः ॥ ७ ॥

मन्दः पापग्रहः क्रौर्यादनिष्टः शुभकर्मणाम् ।
पिशुनः शनितुल्योऽपि चित्रं यदशनिर्नृणाम् ॥ ८ ॥

अहो बत खलः पुण्यैर्मूर्खोऽप्यश्रुतपण्डितः ।
स्वगुणोदीरणे शेषः परनिन्दासु वाक्पतिः ॥ ९ ॥

खलः सुजनपैशुन्ये सर्वतोऽक्षिशिरोमुखः ।
सर्वतः श्रुतिमाँल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १० ॥

सत्साधुवादे मूर्खस्य मात्सर्यगलरोगिणः ।
जिह्वा कङ्कमुखेनापि कृष्टा नैव प्रवर्तते ॥ ११ ॥

मायामयः प्रकृत्यैव रागद्वेषमदाकुलः ।
महतामपि मोहाय संसार इव दुर्जनः ॥ १२ ॥

लज्जाव्यसनसम्मोहहेतुना कामकारिणा ।
को नाम जघनेनेव खलेन न खलीकृतः ॥ १३ ॥

निकटस्थः प्रभोर्नित्यं विस्मृतस्वपराशनः ।
कर्णे पठति पैशुन्यं ब्रह्मविद्यामिवाधमः ॥ १४ ॥

खलो वक्त्येव सर्वस्य दोषं वक्ति खलस्य कः ।
दोषो मलिनवस्त्रस्य कदा केन विचार्यते ॥ १५ ॥

खचित्रमपि मायावी रचयत्येव लीलया ।
लघुश्च महतां मध्ये तस्मात्खल इति स्मृतः ॥ १६ ॥

खलेन धनमत्तेन नीचेन प्रभविष्णुना ।
पिशुनेन पदस्थेन हा प्रजे क्व गमिष्यसि ॥ १७ ॥

भग्नदन्त इव व्यालः श्रेयान्मूर्खखलो वरम् ।
पक्षवानिव कृष्णाहिर्नित्वेव खलपण्डितः ॥ १८ ॥

दूषणानुगतो नित्यं जनस्थानविनाशकृत् ।
दुर्मदो विबुधद्वेषी पुरुषादः खरः खलः ॥ १९ ॥
खलः प्रवक्ते दैवादार्जवे सुजनस्य यत् ।
तदूर्ध्वबाहुर्विपिने मर्कटः कुरुते तपः ॥ २० ॥
गुणान् स्तौतीत्यसम्बद्धं स्निह्यतीत्यसमञ्जसम् ।
ददातीति विरुद्धार्थं खलो हन्तीति नानृतम् ॥ २१ ॥
अनिशं जपता कर्णे मन्ये पैशुन्यमातृकाम् ।
कृत्वेश्वरं वशे ग्रस्ताः खलेन निखिला दिशः ॥ २२ ॥
ते दोषा एव न गुणाः कस्तेषामर्जने गुणः ।
येषां खलसभाद्वारि मस्तके पतितं रजः ॥ २३ ॥
भ्रुकुटिकुटिलदृष्टिर्धातुरन्यैव सृष्टि-
धनलवमदलिप्तः प्रौढवादानुलिप्तः ।
सदसि कुटिलदोषैर्दुर्जनः सज्जनानां
मलिनयति यशांसि स्फारकैलासभांसि ॥ २४ ॥

दुर्जनवर्णन नाम प्रथम उपदेशः ॥

(द्वितीय उपदेशः)

कर्कशाय नमस्तस्मै सर्वाशानिष्फलाय च ।
पर्यन्ते विटभोज्याय लुब्धाय खदिराय च ॥ १ ॥
यतेन्द्रियः पांसुशायी निस्संगः प्रसृतिंपचः ।
कदर्यो मुनिरक्रुद्धः किन्तु तृष्णास्य वर्धते ॥ २ ॥
लुब्धात्सर्वजनानिष्टात्कष्टचेष्टानिकेतनात् ।
विमुखाः सततं यान्ति श्मशानादिव बांधवाः ॥ ३ ॥
धूत्कृतस्य जनैर्नित्यं निर्निद्रस्य निशास्वपि ।
उलूकस्येव लुब्धस्य न कल्याणाय दर्शनम् ॥ ४ ॥

कोपविकृतवक्त्रस्य मन्ये सर्वात्मना हितम् ।
कदर्यस्यातिपूर्णस्य पिटकस्येव पीडनम् ॥ ५ ॥

धनं भूमिर्गृहं दाराः सर्वथा जन्मसञ्चितम् ।
परार्थमेव पर्यन्ते कदर्यस्य जिनस्य च ॥ ६ ॥

सहस्राक्षस्तृणतुषे वज्रहस्तो गृहव्यये ।
अशनाच्छादनच्छेदात्कदर्यः पाकशासनः ॥ ७ ॥

नीरसस्य कदर्यस्य माधुर्यं वचने कथम् ।
गृहे लवणहीनस्य लावण्यं वदने कुतः ॥ ८ ॥

कदर्यश्चर्मवसनो रूक्षोऽस्नानात्सदा जटी ।
मलेन श्यामलगलः शूली विलवणाशनात् ॥ ९ ॥

कार्यपीडानिरोधेऽपि नार्थं मुञ्चति सग्रहः ।
संचयेष्वेकदृष्टिश्च कदर्यः शुक्रतां गतः ॥ १० ॥

निस्सत्त्वस्य समुद्रस्य विच्छायस्य पल्याशिनः ।
लुब्धस्यावनिसक्तस्य लोकातीतं विचेष्टितम् ॥ ११ ॥

कोऽन्यः कदर्यसदृशो दाता जगति जायते ।
नाश्नात्यदत्त्वा योऽर्थिभ्यो गले हस्तं गृहेऽर्गलम् ॥ १२ ॥

नक्ताशिनः शाकमूलशुद्धयावकभोजिनः ।
अहो बत कदर्यस्य तथापि नरके स्थितिः ॥ १३ ॥

पटी पितामहक्रीता तत्पूर्वाप्तश्च शाटकः ।
दिव्यवस्त्रस्य लुब्धस्य क्षीयते न युगैरपि ॥ १४ ॥

नष्टोत्सवस्य लुब्धस्य त्यक्तपुण्यादिनस्थितेः ।
अदृष्टलवणा भार्या प्रातिवेश्यैर्निमन्त्र्यते ॥ १५ ॥

मुष्टिमानेन दत्त्वापि लुब्धो धान्यं गृहव्यये ।
मृतो मुष्टिं समादाय क्लेशमूल्यं न गच्छति ॥ १६ ॥

पितुः पितृदिने लुब्धो देशोत्सवदिनेषु च ।
मृतकाशौचमाचष्टे ज्वरव्याजं करोति वा ॥ १७ ॥
कदर्यः स्वजनं दृष्ट्वा यदृच्छोपनतं गृहे ।
करोति दारकलहव्याजेनानशनव्रतम् ॥ १८ ॥
कदर्यः कुशलप्रश्नं न करोति शृणोति वा ।
अभ्यागतस्य सायाह्ने पश्चाद्भोजनशंकया ॥ १९ ॥
गीतादुद्विजते स्पर्शं नेच्छति द्वेष्टि भोजनम् ।
विमुखः सौरभे रुपेऽलुब्धः सर्वेन्द्रियोज्झितः ॥ २० ॥
सत्यं कृतार्थिकलहात्कदर्यादुत्तमः शवः ।
यः समानो निरुच्छ्वासः क्रव्यादैरुपजीव्यते ॥ २१ ॥
जीवतः सञ्चिताद्यस्य न निर्याति कपर्दिका ।
म्रियमाणस्य तस्यैव सकृत्सर्वं प्रयाति च ॥ २२ ॥
भर्तृव्ययं निवार्यैव व्ययभीरोः करोत्यलम् ।
पुत्रकार्ये कदर्यस्य भार्या जारोत्सवव्ययम् ॥ २३ ॥
चण्डालस्यापि साहाय्ये दृष्ट्वा लाभलवोद्गतिम् ।
चरणौ चुम्बति चिरं कदर्यः कार्यगौरवात् ॥ २४ ॥
पश्चात्संशुद्धिसन्त्रासान्नियमं समुदाहरन् ।
विषवद्वर्जयत्येव कदर्यः पानभोजनम् ॥ २५ ॥
नैष्ठुर्यं नैरपेक्ष्यञ्च शाठ्यं क्रौर्यमनार्जवम् ।
कृतविस्मरणं यच्च तत्कदर्यस्य लक्षणम् ॥ २६ ॥
वित्तव्ययवशाल्लोपमुपकारेऽपि वाञ्छति यः ।
कृतघ्नो गर्हितः सद्भिः स कदर्यो विचारिणाम् ॥ २७ ॥
अचुल्लीपाकमस्मेरमसुखं निर्जनञ्च यत् ।
यदुत्सवकथाहीनं तत्कदर्यगृहं विदुः ॥ २८ ॥
मन्दाग्निः पाण्डुरोगी च लालास्यश्चुल्ललोचनः ।
दुर्गन्धवदनो यश्च स कदर्योऽभिधीयते ॥ २९ ॥

दन्तेषु मलपूर्णेषु कम्बले धूमपिङ्गले ।
नूनं स्थिता श्रीर्लुब्धस्य जघन्यजनवासिनी ॥ ३० ॥
दन्ता ज्वरितमूत्राभा मुखं पक्कफलोपमम् ।
शुष्काशिनः कदर्यस्य शुष्कचर्मनिभं वपुः ॥ ३१ ॥
कुम्भीपाकेषु येनार्थाश्चिरं गर्तेषु पीडिताः ।
स लुब्धस्तेन पापेन मन्ये कुम्भीषु पच्यते ॥ ३२ ॥
सोऽपि सर्वङ्कषः कालः सत्यं लुब्धस्य विस्मृतः ।
षष्टिवर्षस्य धान्यस्य यः करोति न विक्रयम् ॥ ३३ ॥
नृत्यत्यवृष्टिषु पुरा ह्यतिवृष्टिषु नृत्यति ।
दुर्भिक्षोपप्लवाकांक्षी कदर्यो धान्यगौरवात् ॥ ३४ ॥
या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा रात्रिर्लुब्धचेतसः ॥ ३५ ॥

विरमति मतिहीनो लाभलोभेन वित्तं
जरयति यतिरूपः संयमादिन्द्रियेच्छाम् ।
चरति च रतिविघ्नं सव्ययत्वाद्गृहिण्याः
स्वधननिधनरक्षाचार्यवर्यः कदर्यः ॥ ३६ ॥

कदर्यवर्णनं नाम द्वितीय उपदेशः॥

(तृतीय उपदेशः)

अर्थलुब्धामतिप्रौढां चित्रालंकारहारिणीम् ।
प्रौढां वाणीमिव कवेः स्वच्छन्दां बन्धकीं नुमः ॥ १ ॥
स्पृहारागविनिर्मुक्ता निष्कामा कामचारिणी ।
स्वध्यानशीला गणिका योगिनीव गुणोज्झिता ॥ २ ॥
नीचोपभोग्यविभवा सदाचारपराङ्मुखी ।
दुर्जनश्रीरिव चला वेश्या व्यसनकारिणी ॥ ३ ॥

न लोभात्स्थानमस्थानं जानीते मत्रंगामिनी ।
आवेशमूढमनसां वेश्या पर्यन्तनिष्फला ॥ ४ ॥

नोपशाम्यति वृद्धापि समस्ताहरणोन्मुखी ।
तृष्णेव बन्धकी नित्यं दुष्पूरा केन पूर्यते ॥ ५ ॥

संकोचितांगी सुरते रक्तापचयकारिणी ।
जरेव वारवनिता जनतारूपहारिणी ॥ ६ ॥

न सिद्ध्यति धिया भक्त्या शक्त्या युक्त्या गुणेन वा ।
कुलटा खलसेवेव मानम्लानिकरी परम् ॥ ७ ॥

न बालेष्वपि सस्नेहा तरुणेषु न सस्पृहा ।
न सानुरोधा वृद्धेषु मृत्योर्मतिरिवासती ॥ ८ ॥

अपि वर्षशतं स्थित्वा सदा कृत्रिमरागिणी ।
वेश्या शुकीव निश्श्वासा निस्सङ्गेभ्यः पलायते ॥ ९ ॥

पणेन हृतसर्वस्वा कृतलोलाक्षविभ्रमा ।
वेश्या कितवमायेव धूर्तानामपि मोहनी ॥ १० ॥

कृत्रिमं दृश्यते सर्वं चित्तसद्भाववर्जिता ।
सूत्रप्रोतेव चपला नर्तकी यन्त्रपुत्रिका ॥ ११ ॥

निर्यात्येको विशत्यन्यः परो द्वारि प्रतीक्षते ।
यस्या सभेव सा वेश्या कार्यार्थशतसङ्कुला ॥ १२॥

मधुधारेव वचासि क्षुरधारेव चेतासि ।
वेश्या कुठारधारेव मूलच्छेदाय कामिनाम् ॥ १३ ॥

मौग्ध्ये बाला रतौ प्रौढा वृद्धा मायाशतेषु च ।
सा कामरूपिणी वेश्या रक्तमांसैर्न तृप्यति ॥ १४ ॥

धीमान्मूढो धनी निस्स्वः शुचिश्चोरो लघुर्गुरुः ।
भवितव्यतयेवायं वेश्यया क्रियते जनः ॥ १५ ॥

असूचिभेद्यामासाद्य बालां प्रौढाभिलाषिणीम् ।
हा कष्टं मुषितोऽस्मीति प्रभाते वक्ति कामुकः ॥ १६ ॥

स्पष्टकूटकुचा भाटीं प्रौढवादाय बालिका ।
मुष्णाति सुरतायोग्या केवलं परिचुम्बनैः ॥ १७ ॥

मात्रा समर्पिता लोभादभियुक्तैर्विचारिता ।
जन्मावधिं विना वेत्ति वेश्या पुरुषसङ्गमम् ॥ १८ ॥

शयनेऽहं तवाद्यैव बाला प्रथमपुष्पिता ।
इत्युक्त्वा कामुकान्प्रातर्वेश्या भुंक्ते सदोत्सवम् ॥ १९ ॥

न निर्विचारसुरतव्यापारोपरमः क्वचित् ।
आशैशवादनिच्छन्त्या यस्याः सा कस्य रागिणी ॥२०॥

वेश्याया जघनोद्याने फुल्ले यौवनपादपे ।
दिवानिशं भवत्येव सुवर्णकुसुमोच्चयः ॥ २१ ॥

पुण्यैः पण्यवधूलग्ने यौवनाख्ये शरत्फले ।
सहस्रभगमात्मानं शक्ररूपं समीहते ॥ २२ ॥

स्तनौ नखमुखोच्छिष्टौ वेश्यायाः खण्डितोऽधरः ।
न रागाय न लज्जायै केवलं पण्यवृद्धये ॥ २३ ॥

पर्यन्तविरसाः सर्वे भावाः संसारवर्तिनः ।
आदिमध्यान्तविरसो वेश्यारतिसमागमः ॥ २४ ॥

कटिर्विटशतैर्भृष्टा पान्थपीतोज्झितं मुखम् ।
स्तनौ सहस्रमृदितौ यस्याः कस्यास्तु सा निजा ॥ २५ ॥

स्पष्टं वराशनं त्यक्त्वा भुंक्ते कदशनं रहः ।
विश्ववञ्चनशालिन्या वेश्ययात्मापि वञ्च्यते ॥ २६ ॥

यामं कथाभिः पानेन परमीर्ष्यारुषा परम् ।
वेश्या क्षिपति मुग्धस्य शेषं कृतकनिद्रया ॥ २७ ॥

मोक्षगामि मनो मन्ये वेश्याया रतिसङ्गमे ।
लिप्यते यन्न रागेण पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥ २८ ॥

ब्रूते प्रभाते मिथ्यैव दासी जन्मदिनोत्सवम् ।
भुक्त्वैव बन्धुनिधनं शिरःशूलं करोति वा ॥ २९ ॥

विरसा सेव्यते वेश्या जनैर्नित्यरजस्वला ।
न कामाय न धर्माय धननाशाय केवलम् ॥ ३० ॥

प्रम्लाने यौवने शुक्लकेशरञ्जनतत्परा ।
वश्ययोगार्थिनी याति वेश्या कस्य न शिष्यताम् ॥३१॥

मत्स्ययूषरसैर्दासी घृतक्षीरपलाण्डुभिः ।
प्रियं पराङ्मुखमिव प्रत्यानयति यौवनम् ॥ ३२ ॥

षष्टिवर्षापि यद्वेश्या बालेवोन्मार्जिताननना ।
तद्युगादौ तया पीतं नूनं काकैः सहामृतम् ॥ ३३ ॥

कूटविक्रयदोषेण ब्रह्मस्वहरणेन च ।
पतितौ पण्यवनिता स्तनौ यत्नेन गूहते ॥ ३४ ॥

क्क तदस्ति न जानीमः पिबामः किं न तद्विषम् ।
तथैव दृश्यते येन प्रपुराणापि पुंश्चली ॥ ३५ ॥

छन्नाननार्धा प्रोत्क्षिप्तस्तनी शीर्णशिरोरुहा ।
मुष्णाति तरुणीभ्रान्त्या मुग्धान्वृद्धापि बन्धकी ॥ ३६ ॥

क्षीणध्वान्तपटा वृद्धा सवाष्पा नष्टतारका ।
वेश्या प्रभातवेलेव सर्वस्वापहृतिक्षमा ॥ ३७ ॥

रक्तच्छाया पाण्डुमुखी प्रसवैः कृशतां गतः ।
सा गुरून्सूत्रकं रक्षां याचते भूतशङ्कया ॥ ३८ ॥

मस्तके भुजयोः कण्ठे जतुरक्षाशतान्विता ॥
भूतवित्रासजननी सा भूतबलिमिच्छति ॥ ३९ ॥

सुधौतवसना तीर्थे स्थित्वा पुण्यदिनेऽसकृत् ।
रण्डावेशेन कुरुते वेश्या मैथुनविक्रयम् ॥ ४० ॥

प्रसिद्धायतने वेश्या कृत्वा लिङ्गार्चनव्रतम् ।
महाश्वेतेव निर्याति शैवलोकजिगीषया ॥ ४१ ॥

सा रागकोशशपथक्षीणभिक्षाकराधरा ।
शीताम्बरा निष्पुरुषा निशि शीतेन कूजति ॥ ४२ ॥

नित्याभ्यक्ता वार्तैलिकजनाना सा स्त्रीमसा ।
न स प्रतीपमायाति यस्यायाति पुरः पथि ॥ ४३ ॥

अर्थार्थिनी देवपूजास्वस्थानश्रुतितत्परा ।
सदा गणकगेहं सा प्रष्टुं याति ग्रहस्थितिम् ॥ ४४ ॥

वाराणसीं व्रजाम्येव किं तु दोषोऽस्ति दुःसहः ।
पलाण्डुना विना तत्र न जीवामीति वक्ति सा ॥ ४५ ॥

प्रम्लाननयना दैन्यजल्पैः प्रधमस्वना ।
दुःखोच्छ्वासवती वृद्धा कञ्चुकयाचन नोचिता ॥ ४६ ॥

नष्टच्छायाञ्जनवती रोगार्ता मातृवादिनी ।
भूतावेशोल्वणा वेश्या मुक्ता सिद्धगुणैरिव ॥ ४७ ॥

हृदयनयनचौरी स्मरावेशेन वेश्या
ललितवलितरङ्गभ्रूलता तावदेव ।
स्थित इह धनिकोऽद्य प्रातरागच्छ गच्छे-
त्यनुचितमुचितं वा वक्ति यावन्न किञ्चित् ॥ ४८॥

———

॥ वेश्यावर्णनं नाम तृतीय उपदेशः ॥

———

(चतुर्थ उपदेशः)

हालाहलोल्वणां कालीं कुटिलां कुट्टनीं नुमः ।
वेश्यारतिनिधानस्य क्षयरक्षामहोरगीम् ॥ १ ॥

शक्रराज्यापहरणक्षमा विबुधवर्जिता ।
कुट्टनी ब्रह्महत्येव भवस्यापि भयप्रदा ॥ २ ॥

कालकापालिकोत्तालकंकालाकृतिराकुला ।
कुट्टनी मानुषानत्ति रक्ताकर्षणशालिनी ॥ ३ ॥

क्षणाद्बुधोऽप्यबुधतां समुद्रोऽपि निमुद्रताम् ।
कुट्टनीदृष्टिपतितः शेषोऽप्यायात्यशेषताम् ॥ ४ ॥

भगदत्तप्रभावाढ्या कर्णशल्योत्कटस्वरा ।
सेनेव कुरुराजस्य कुट्टनी किन्तु निष्कृपा ॥ ५ ॥

न कान्तं न कलावन्तं न शूरं सहते सदा ।
प्रतीपचारिणी घोरा राहुच्छायेव कुट्टनी ॥ ६ ॥

नापेक्षते परिचयं नोपकारं स्मरत्यपि ।
सर्वदैव विरागान्ता खलमैत्रीव कुट्टनी ॥ ७ ॥

सदंष्ट्रा कुट्टनी क्रूरा भुजंगाकृष्टिकारिणी ।
याता मूर्तिः कृतान्तस्य नूनमन्यप्रकारताम् ॥ ८ ॥

जनपुण्यैरसामान्यैः कुट्टनी कुट्टनी नृणाम् ।
कङ्काली वालकंकाली गर्भिता व्रजतु क्षयम् ॥ ९ ॥

रामेण ताटका मिथ्या हता कृष्णेन पूतना ।
विश्वकण्टकतां याता निहता किं न कुट्टनी ॥ १० ॥

नूनं बिभेति कुट्टन्याः सोऽपि सर्वहरो यमः ।
स्नायुचर्मास्थिशेषापि सा मायेव यदक्षया ॥ ११ ॥

कलहोल्लुञ्चितकचा त्रुटितश्रवणद्वया ।
छिन्ननासा पिशाचीव घटयत्येव कुट्टनी ॥ १२ ॥
श्वपुच्छैश्छागशृङ्गैश्च व्यालैरुष्ट्रगलैः खलैः ।
कुट्टनीहृदयान्मन्ये कौटिल्यमुपजीव्यते ॥ १३ ॥
यौवने मूल्यकुल्येव तुलेव रतिविक्रये ।
पण्यस्त्री[illegible] कृत्वा [illegible] कुट्टनी ॥ १४॥
जाने जाम्बवतो ज्येष्ठा जननी वृद्धकुट्टनी ।
रामायणसहस्राणां साक्षिणी कथमन्यथा ॥ १५ ॥
[illegible] ।
[illegible] कुट्टनी कार्यगौरवात् ॥ १६ ॥
कुट्टन्या [illegible] नरः [illegible]ः ।
सविषाणखुरो मेषः सौनिकेनेव गण्यते ॥ १७ ॥
वात्सल्यपेशलगिरा सर्वमातेव कुट्टनी ।
करोति पुत्रेत्याह्वानं पुराणस्यापि वेधसः ॥ १८ ॥
न हृद्यस्त्वत्परः काण खल्वाट शोभसे परम् ।
इति वित्तार्थिनी स्तौति कुरूपमपि कुट्टनी ॥ १९ ॥
हरत्यपक्वमनिशं पक्वं गिलति लाघवात् ।
बहूच्छिष्टं विधत्ते च लुण्ठिता कुट्टनी नृणाम् ॥ २० ॥
कामिनः सप्रयत्नस्य बन्धकीभोजकारिणः ।
न तृप्यति महाकाली महिपस्यापि कुट्टनी ॥ २१ ॥
अदृश्योपक्रमैस्तैस्तैः करोति सुशिरं नरम् ।
यत्सत्यं जृम्भमाणस्य जिह्वां नयति कुट्टनी ॥ २२ ॥
रात्रौ विषूचिकाक्रान्ता क्रन्दती वान्तभोजना ।
परिष्वक्ता बन्धुजनैः पुनर्जातेव कुट्टनी ॥ २३ ॥

छिन्नार्धनासिका मात्रा........विकृतानना ।
जिह्वां प्रसार्य महती .... ॥ २४ ॥
.... ।
... . ॥ २५ ॥
.... ।
.... ॥ २६ ॥
भृगुतुङ्गं व्रजामीति कृत्वा पुण्यदिनावधिम् ।
भुंक्ते नानारसाहारं कुट्टनी बान्धवाहृतम् ॥ २७ ॥
ज्वरातीसारशोफार्ता तीर्थं नीता स्वबान्धवैः ।
दिनैः प्रतीपमायाति कुट्टनी विजयेश्वरात् ॥ २८ ॥
चौराः सर्वे स्थिताः केन नीता सा हेमवालिका ।
इत्युक्त्वा कुट्टनी स्वस्था निष्कासयति बान्धवान् ॥२९ ॥
कामिनः सुरतेच्छायां वेश्याविन्यस्तचक्षुषः ।
पूर्वराजकथाव्याजैर्विघ्नं चरति कुट्टनी ॥ ३० ॥
क्षीणं व्यसनिनं मूढं दुर्दशेव विनाशिनी ।
कुट्टनी प्रेरयत्येव सपत्नकलहादिषु ॥ ३१ ॥
विरक्ता रिक्तहस्तस्य प्रच्छन्नव्यक्तयुक्तिभिः ।
सक्ता निष्कासनोपाये निद्रां नायाति कुट्टनी ॥ ३२ ॥
सर्वस्वेनाप्यसन्तुष्टा रूक्षा स्नेहशतैरपि ।
निर्मिता कामिनां विघ्नः कृतघ्ना केन कुट्टनी ॥ ३३ ॥

नयननयनसक्ता रक्तमांसप्रसक्ता
सकलसकललोकग्रासमुक्ताट्टहासा ।
कलितकलितगङ्गस्फारसंचारचारा
भ्रमति जगति पुंसां कुट्टनी कुट्टनी सा ॥ ३४ ॥

॥ कुट्टनीवर्णनं नाम चतुर्थ उपदेशः ॥

(पञ्चम उपदेशः)

क्षीणाय गुणहीनाय सदोषाय कलाभृते।
विटाय कृष्णपक्षेन्दुकुटिलाय नमो नमः॥ १॥

सर्वोद्वेगकरी चेष्टा भुजङ्गस्य विलासिनः।
विटस्यानेकजिह्वस्य भोगमात्राभिमानिनः॥ २॥

परदारानुबद्धस्य सरागस्य विकारिणः।
विशेषं नाधिगच्छामि विषस्य विटकस्य च॥ ३॥

सदा विप्लवशीलेन कोपनेन प्रमादिना।
चटुलेन विटः स्पष्टं मर्कटेनोपमीयते॥ ४॥

अन्तर्मुखोऽन्तरालीनो ध्यानवान्संहृतेन्द्रियः।
क्षणाद्याप्तो योगित्वमात्मारामस्थितिर्विटः॥ ५॥

वेश्याभिस्थूत्कृतमुखः सुजनेन विवर्जितः।
अमङ्गलाकृतिरिव भ्राम्यतेऽविरतं विटः॥ ६॥

सूचीहस्तः सूत्रधारः सकङ्कणप्रवेशकः।
क्षीणो नटायते स्पष्टं विटः कपटनाटके॥ ७॥

विटो राम इवाभाति काकुत्स्थः कुलटागृहे।
निकृत्तकुट्टनीशूर्पणखाश्रवणनासिकः॥ ८॥

गतागतेष्वविन्नेन सततं चक्रचारिणा।
खरस्वनेन प्रकटं विटेन शकटायते॥ ९॥

शूरो दोषाकरः स्त्रीणां वक्रश्चित्ते खलो बुधः।
गुरुः पापे व्यये शुक्रो विटः पथि शनैश्चरः॥ १०॥

वेश्याभिर्विप्रलब्धोऽपि निरस्तोऽप्यसकृद्विटः।
पुनर्विशति तद्गेहं श्वा हतो लगुडैरिव॥ ११॥

क्षीणः कृतोपवासोऽपि शून्यदेवकुले क्वचित् ।
मिथ्यैव भोगानाचष्टे यैर्विराटायते विटः ॥ १२ ॥
निदाघे स्थूलवसनं माघे तनुतराम्बरम् ।
पिङ्गं धत्ते विटो वेश्याहस्तोद्धंसनकुङ्कुमैः ॥ १३ ॥
विलेपनाङ्कितपटः स्वदत्तनखमण्डितः ।
वेश्यासम्भोगसौभाग्यं याति प्रकटयन्विटः ॥ १४ ॥
फणाटोपकृतास्फोटविचटत्पटपल्लवः ।
विटस्ताम्बूलगण्डूषैर्वेश्याभिः परिपूर्यते ॥ १५ ॥
उदञ्चितकचः किञ्चिच्चिबुकश्मश्रुवेष्टने ।
दिने देवगृहाधीशवदनं वीक्षते विटः ॥ १६ ॥
दर्पयन्दन्तताम्बूलो दन्त्यप्रायाक्षरैः पदैः ।
अलग्नोष्ठपुटो वक्ति कत्थनः कटुको विटः ॥ १७ ॥
रूक्षैः पश्चात्पुरः स्निग्धैः कचैः कृत्रिमकुञ्चितैः ।
शिरो विलोलयन्ब्रूते वेश्यां कशधनो विटः ॥ १८ ॥
सुचिरं वालकं कृत्वा हस्ते प्रस्ताववर्जितम् ।
अङ्गुल्या वर्णयत्येव सर्वं सर्वोद्भवो विटः ॥ १९ ॥
यत्नेन खादिरं रागं रक्षन्वद्धामिवाधरे ।
प्रपायां मण्डकं भुंक्ते वेशमात्रधनो विटः ॥ २० ॥
निद्रां न याति विवलन्पलालशयने निशि ।
तूस्तप्रावरणं दृष्ट्वा .... ॥ [illegible] ॥
.... सजने जननीं पुरः ।
ममेयं कुम्भदासीति वक्ति मानधनो विटः ॥ २२ ॥
टक्राकोटिटाङ्कारविस्फुटन्मस्तको रटन् ।
खल्वाटः शङ्कितो याति वेश्यावेश्म जरद्विटः ॥ २३ ॥

ऋणेन खण्डितो रागी पुंश्चलीनखमण्डितः।
सपत्नैर्दण्डितो याति विदेशं विटपण्डितः॥ २४॥

मासमात्रं शठः स्थित्वा क्वचित्स्वशकुटीरके।
प्रगल्भते दाक्षिणात्यभंगीभणितिभिर्विटः॥ २५॥

दुर्निमित्तमिवासह्यं यूकानां विपुलं पटम्।
जूटं बध्नाति हा कष्टं वहिर्देशगतो विटः॥ २६॥

रसायनैर्बिलज्ञानैर्योगशास्त्रैरसङ्गतैः।
गन्धयुक्तिकथाभिश्च मुग्धान्भुंक्ते जगद्विटः॥ २७॥

क्षपितविकलकालो धातुवादी विटाग्रयः
सततमलिनभस्त्राभस्ममूषांगहस्तः।
विकटकचकरालः कज्जलालिप्तभाल-
श्चरति रसविदग्धो दग्धचीरः पिशाचः॥ २८॥

॥ विटवर्णनं नाम पञ्चम उपदेशः॥

(षष्ठ उपदेशः)

नमश्छात्राय सततं सत्रे ग्रामार्धहारिणे।
उग्राय विषभक्षाय शिवाय निशि शूलिने॥ १

कंकालकङ्कालसदृशश्छात्रो देशान्तरागतः।
करङ्कशंकया दूरात्सजने वर्ज्यते जनैः॥ २॥

क्षत्रिणः सपवित्रस्य स्पर्शहुङ्कारकारिणः।
लज्जन्ते मुनयोऽप्यग्रे गौडस्यापरपाकिनः॥ ३

ग्रहवारेषु भुञ्जानः स्नातकः संशितव्रतः।
मणतश्चान्नसंकाङ्क्षी जपति प्रहरद्वयम्॥ ४॥

2522

अवाप्ततिलकः सत्रे भोज्यैरुद्वर्तनैश्च सः ।
भुजङ्गः कञ्चुकमिव त्यक्त्वा सञ्जायते नवः ॥ ५ ॥
भाटीः पृच्छति वेश्यानां द्यूतं पृच्छति निर्जितम् ।
मांसं संपृच्छति भोज्ये व्रतखिन्नेषु देशिकः ॥ ६ ॥
छात्रः प्रवृत्तः पाण्डित्ये वृद्धकीरजिगीषया ।
कष्टेन जानात्योंकारं स्वस्तिज्ञाने कथैव का ॥ ७ ॥
अलिपिज्ञोऽप्यहंकारस्तब्धो विप्रतिपत्तये ।
गौडः करोति प्रारम्भं भाष्ये तर्के प्रभाकरे ॥ ८ ॥
स्पर्शं परिहरन्याति गौडः कक्षाकृताञ्चलः ।
कुञ्चितैनैकपार्श्वेन दम्भभारभरादिव ॥ ९ ॥
अलक्तकाङ्कितोद्धृष्टनखश्चित्राम्बरोऽथ सः ।
लज्जते मलपत्रेण चक्रनाराचसञ्चये ॥ १० ॥
क्रुद्धः कर्मकरान्सर्वान्निरस्य लगुडाहतान् ।
तमेव सहते दासं तरुणी यस्य गेहिनी ॥ ११ ॥
उपानत्कुत्सितारावगर्वितः स शनैर्व्रजन् ।
लोहितक्षुरिकापट्टवेष्टितां वीक्षते कटीम् ॥ १२ ॥
लीलाञ्चितलतापाणिर्भ्रूविलासविकारकृत् ।
वेश्यावेश्माग्ररथ्यासु सायं भ्रमति देशिकः ॥ १३ ॥
कितवः कुट्टनी वेश्या चर्मकारः सनापितः ।
पञ्च गौडशरण्डस्य करण्डग्रन्थिभेदिनः ॥ १४ ॥
निर्दीपपात्रतुल्यास्यकान्त्या जितशनैश्चरः ।
गीयते रूपकन्दर्पश्छात्रो दुर्गतगायनैः ॥ १५ ॥
यातः प्रसिद्धिं काठिन्यादविश्रान्तरतिः सदा ।
त्रिगुणेनापि मूल्येन वेश्यां नाप्नोति देशिकः ॥ १६ ॥

यदैव शयने गाढं जूटं बध्नाति दैशिकः।
तदैव हा मृतास्मीति वेश्या ब्रूते भयार्दिता ॥ १७ ॥
भाटीं गृह्णाति या वेश्या परनाम्नापि दैशिकात् ।
सैव तस्याः कटीशूलपथ्ये याति चतुर्गुणा ॥ १८ ॥
यस्योपस्पृशतः शौचे पर्याप्ता नाभवन्नदी ।
स एव भुंक्ते वेश्याभिरुत्सृष्टं मधुभोजनम् ॥ १९ ॥
शीतकाले शिरःशाटी वेश्यावेश्मसु दैशिकः ।
हसन्कालमुखः शुक्लदशनो वानरायते ॥ २० ॥
रण्डां परवधूं वापि यत्नादन्वेष्टुमिच्छति ।
पितुर्नाम्ना परिचयं स करोति गृहे गृहे ॥ २१ ॥
हसन्ति किं भणन्तीति मुग्धोक्त्या परयोषितः ।
विश्वास्य सेवते धूर्तः सत्रभोजनवर्णनैः॥ २२ ॥
चञ्चत्कर्णसुवर्णाकः स्थूलत्रिगुणवालकी ।
प्रभाते धनदाकारस्तूर्णं निर्याति दैशिकः ॥ २३ ॥
स पिशाच इवाभाति दिनान्ते द्यूतनिर्जितः ।
नग्नो भग्नमुखः पांसुलिप्तसत्रपसत्रपः ॥ २४ ॥
उदराबद्धवस्त्रेण ग्रन्थिजूटेन नादिना ।
लगुडोद्धतहस्तेन च्छात्रेणोन्मूल्यते मठः ॥ २५ ॥
अनेकक्षुरिकाघातक्षुण्णकुक्षेः क्षयैषिणः ।
को नाम गौडयक्षस्य सत्रे याति विपक्षताम् ॥ २६ ।
भुक्तं करोति न प्रीत्या न भयान्नच गौरवात् ।
गौडश्चरति लोकेऽस्मिन्दुर्ग्रहोऽपि सविग्रहः ॥ २७ ॥
द्वादश्यामन्यवद्गौडः सत्रच्छेदादुपोषितः ।
स्वयं पक्केन कुरुते मत्स्यमांसेन पारणम् ॥ २८ ॥

नापितश्चर्मकारो वा धीवरः सौनिकोऽपि वा।
स्वदेशे दैशिको नूनं सन्ध्यापाठं न वेत्ति यत् ॥ २९ ॥
सत्रे च्छात्रेण पात्रेण कृते भोज्यप्रातिग्रहे।
तुष्यन्ति देवता वेश्याः क्षीरिणीघृतमोदकैः ॥ ३० ॥
वेश्यासक्तो द्यूतकरश्चाक्रिकः प्रायकृत्सदा।
कुक्षिभेदी मठवने च्छात्रः पञ्चतपा मुनिः ॥ ३१ ॥
न ब्रह्मचारी न गृही न वनस्था नवा यतिः।
पञ्चमः पञ्चभद्राख्यश्छात्राणामयमाश्रमः ॥ ३२ ॥
दैशिकः कृपया येन पीतकोशः प्रवेशितः।
तस्यैव लिखति प्राये ब्रह्महत्यां विपाशनः ॥ ३३ ॥
वेश्यावारज्वरः सत्रसन्निपातो मठक्षयः।
न सङ्ग्रहैर्न हृदयैः साध्यतामेति दैशिकः ॥ ३४ ॥
शृंगग्राही दधिक्षीरे मृदाघातेषु दण्डधृत्।
मठच्छात्रः सदाच्छत्री न तथापि स दीक्षितः ॥ ३५ ॥
चाक्रिकः शिवतां यातश्चौरः कर्मकरैर्धृतः।
गौडो गर्वोन्नतग्रीवष्ठकुरोऽस्मीति भाषते ॥ ३६ ॥
सत्रान्नेनोदरस्थेन ये मृता वृद्धदैशिकाः।
ते सत्रतूर्ये क्रोशन्ति जातास्तत्रैव कुक्कुटाः ॥ ३७ ॥
याचते पण्यमधिकं मूल्यमल्पं प्रयच्छति।
वणिजस्तिष्ठति पुरः प्रभाते दैशिकः कलिः ॥ ३८ ॥
मत्स्या मत्स्यमिवाश्नन्ति भागीकृत्यातुरं क्षणात्।
छात्राश्छत्रकरण्डादिपटशाटककम्बलैः॥ ३९ ॥
श्राद्धपक्षे मठच्छात्रो भुक्त्वा ठक्कगृहे क्वचित्।
न पश्यत्यूर्ध्वनयनः शूलारूढ इव क्षितिम् ॥ ४० ॥

नायं मठः शठमठः प्रांशुर्हठमठोऽपि वा ।
वृद्धराक्षसपूर्णेयं घोरा दारुगिरेर्गुहा ॥ ४१ ॥
मठश्मशाने वेतालाः पिशाचाः स्नानकोष्ठके ।
घटयन्ति जनं छात्राः सत्रे सन्त्रासभैरवाः ॥ ४२ ॥
कुपितं कपिमालिङ्ग्य कण्ठे बद्ध्वा महोरगम् ।
गौडं चातुरमासाद्य वैद्यस्य कुशलं कुतः ॥ ४३ ॥
स्नाने दाने व्रते श्राद्धे निष्कारणरुषा ज्वलन् ।
मातरं चोदयामीति वदन्सर्वं करोति सः ॥ ४४ ॥
व्रजति दिनमखिन्नः सत्रपां सत्रपालीं
रमयति च कुमारीं दन्तरूपां विरूपः ।
क्षपयति भजमानः स्वां कुलालीं कुलालीं
विलसति मठचट्टः पापकारी विकारी ॥ ४५ ॥

॥ छात्रवर्णनं नाम षष्ठ उपदेशः ॥

(सप्तम उपदेशः)

नुग्रः पुष्पवतीं कान्तां कन्यां यौवनशालिनीम् ।
पुरुषस्पर्शरहितां श्वभ्रजातां लतामिव ॥ १ ॥
अविद्ययेव जरया स्पृहया च विमोहितः ।
कुमारीं याचते वृद्धः कदर्य इव संपदम् ॥ २ ॥
विवाहं परलोकार्थं करोत्येष विचक्षणः ।
इति वृद्धस्य वरणं वक्ति स्मितमुखो जनः ॥ ३ ॥
कृतारुचिः पृथुश्वासमनोदृष्टिविरागवान् ।
कन्याया वरणं वृद्धो मूर्तो ज्वर इवागतः ॥ ४ ॥

अकाले जरया पुत्रि व्याप्तोऽयं धनिनां वरः।
इति वृद्धः पिता ब्रूते तनयामश्रुवर्षिणीम् ॥ ५ ॥
वृद्धहस्तेन कुचयोः स्पर्शो मे कथमेतयोः।
इत्युच्छ्वासवती कान्तं कन्या शोचति यौवनम् ॥ ६ ॥
आलम्भ्य कन्यामञ्जर्या विवाहे पाणिपल्लवम् ।
वृद्धः कुचफलन्यस्तवदनो वानरायते ॥ ७॥
वधूर्वरोत्सवायाततरुणन्यस्तलोचना।
नोपसर्पति वृद्धस्य शय्यां वध्यशिलामिव ॥ ८ ॥
भार्यासमागमे वृद्धः प्रणामानतमस्तकः।
पादास्फोटनभग्नास्यः पतितो मूर्छितः क्षितौ ॥ ९ ॥
लालापूर्णेन वक्त्रेण परिचुम्बनमीहते।
धिगहो वत नष्टा धीरिति वृद्धं ब्रवीति सा ॥ १० ॥
पितुः पितामहोऽस्तीति त्वत्तुल्यः किं न लज्जसे।
आनीताहं कुपतिना वद कस्य कृते त्वया ॥ ११ ॥
इति प्रलापिनीं वृद्धः शयनं याचते वधूम्।
वाक्यैः पतितदन्तालीगलल्लालालवाकुलैः ॥ १२ ॥
वधूर्वृद्धभुजङ्गेन स्पृष्टा हाकष्टवादिनी।
दष्टेव खट्वामुत्सृज्य गेहाद्गेहं पलायते॥ १३ ॥
बलाद्बन्धुजनैर्नीता पुनः शय्यानिकेतनम्।
वधूर्वृद्धस्य संस्पर्शं चण्डालस्येव रक्षति ॥ १४
पृथगंशुकसंवीतां सुप्तामालिङ्गतः प्रियाम्।
वृद्धस्य निद्रा नायाति कुपितेव तदीर्ष्यया॥ १५ ॥
रजस्वलोत्सवे वध्वाः पूर्वजारसमागमात्।
प्रातः क्षिपति सिन्दूरं वृद्धस्य वदने जनः॥ १६ ॥

विधेयं सकलाज्ञासु पुष्पालंकारवस्त्रदम्।
कटुकौषधवद्वृद्धं मुहूर्तं सहते वधूः ॥ १७ ॥

मुहुः शक्तिदरिद्रस्य गूढांगं स्पृशतो मुहुः।
न रतिर्विरतिर्वापि स्थविरस्य प्रजायते ॥ १८ ॥

प्रमादाद्यदि वृद्धस्य शक्तिराकालिकी भवेत्।
तदर्थं तस्य निर्यान्ति शुक्रेणैव सहासवः ॥ १९ ॥

पीनस्तनोरुजघनां जीर्णवीणोपमाकृतिः।
तरुणीं संस्पृशन्वृद्धः शुष्कोऽप्यायाति शुष्कताम् ॥ २० ॥

वृद्धस्य वृष्यैराहारैर्वाजीकरणमिच्छतः।
अतीसारैः सवमनैर्नष्टा पुष्टिस्त्रिवार्षिकी ॥ २१ ॥

अहो वृद्धस्य पर्यन्ते लग्नः सुकृतसञ्चयः।
भार्या सुरतमन्त्रेण नामग्रहणकारिणी ॥ २२ ॥

गर्भिणी परबीजेन वृद्धस्योत्सवकारिणः।
ददात्यनुज्ञां सततं पादसंवाहने वधूः ॥ २३ ॥

प्रहर्षात्पादपतनैर्बन्धुमध्ये वधूगिरा।
पुत्रजन्मनि वृद्धेन सपत्नोऽपि निमन्त्रितः ॥ २४ ॥

घुणजग्धस्य दग्धस्य तरोर्जातोऽयमंकुरः।
इति ब्रुवाणा वृद्धस्य प्रनृत्यन्त्युत्सवे स्त्रियः ॥ २५ ॥

षष्ठीप्रजागरेणैव वृद्धस्याजीर्णकारिणः।
पर्यन्तकारी विषमः श्वासः समुपजायते ॥ २६ ॥

धन्या त्वं वृद्धदयिते पुत्रिकाविधवाधुना।
गृहिणी स्त्रीभिरित्युक्ता बाष्पं नोज्झत्यमङ्गलम् ॥ २७ ॥

अभियुक्तैस्तथा चोक्तं कैश्चित्कुशलवादिभिः।
भाग्ययोग्यं न नारीणां यौवने म्रियते पतिः ॥ २८ ॥

माश्रौषं मापि काद्राक्षं निंद्यं सर्वापदां पदम् ।
स्थविरं तरुणीभार्यं वेश्यासक्तंच निर्धनम् ॥ २९ ॥

क कियत्किं तवास्तीति कण्ठप्राप्तार्धजीवितम् ।
वृद्धं चौरमिवाभ्येत्य धनं पृच्छति गेहिनी ॥ ३० ॥

विरतसुरतशक्तिः स्पर्शमात्रैकभक्ति-
निशि निशितवचोभिर्भर्त्स्यमानो गृहिण्या ।
भुजभुजगनिवद्धं स्वक्षये वृद्धयक्षः
सुभगभगनिधानं रक्षति न्यस्तहस्तः ॥ ३१ ॥

॥ वृद्धभार्यावर्णनं नाम सप्तम उपदेशः ॥

(अष्टम उपदेशः)

एकत्र संक्षिप्तधिया प्रकीर्णजनवर्णनम् ।
देशभाषापदैर्मिश्रमधुना क्रियते मया ॥ १ ॥

रागद्वेषसमाकुल-
मुग्रमहामोहलोभदम्भभयम् ।
गुरुमपि लाघवहेतुं
भवमिव बहुविभ्रमं वन्दे ॥ २

गुणरहितो रुतकारी
शिष्यवधूनां सदा गुरुर्गदितः ।
दीनारक्षयकरणा--
द्दीक्षेत्युक्ता कृता तेन ॥ ३ ॥

सुलभमहो वत पुंसां
कलिकाले लीलयैव मोक्षपदम् ।
हीषामण्डकमधुना
वक्ति गुरुर्ज्ञानसर्वस्वम् ॥ ४ ॥

गुरुः

लुण्ठितसकलसुरद्विज–
पुरनगरग्रामघोषसर्वस्वः ।
पुनरपि हरणाकांक्षी
व्रजति गुरुं दीक्षितो दिविरः ॥ ५

कलमशिखाहतजनता-
दीनतराक्रन्दलब्धविभवस्य ।
दिविरस्योन्नतिहेतो–
र्योगविधाने मतिर्भवति ॥ ६ ॥

वञ्चनविरचितपट्टली–
संग्रहमिश्रैश्च दीर्घसञ्चारः ।
निगिलति मेषमशेषं
तालक्षुद्रोऽथ वाचालः ॥ ७ ॥

दिविरः

वक्त्रालोकिनि सदने
प्रागल्भ्याद्दासभावमानीते ।
पत्यौ विरचितवेशा
याति गुरुं दीक्षिता पत्नी ॥ ८ ॥

पशुसंस्पर्शाद्विमुखी
समयविहीनस्य गेहिनी भर्तुः ।

आयाति सदा कृत्वा
गुरुसुरतपवित्रमात्मानम् ॥ ९ ॥
खरतरपृष्ठकटीतट—
मन्थरगमना गृहानेत्य ।
पादाघातैः पत्नी
हन्ति पतिं भोजनस्य चिरात् ॥ १० ॥

कुलवधूः

मधुपाने कृतबुद्धिः
कौलकथानष्टजातिसंकोचः ।
मत्स्यशरावकहस्तो
गुरुगृहमायाति दीक्षितो भट्टः ॥ ११ ॥
घटगलगलगलशब्दै-
र्गलपूरं भैरवं पिबन्भट्टः ।
संलक्ष्यते प्रवाहे
लुठित इवाम्भोभरात्खिन्नः ॥ १२ ॥
नीत्वा निखिलां रात्रिं
क्षीवो वान्तासवः श्वलीढास्यः ।
अभिवादनपरिशुद्धः
प्रातर्भट्टोऽन्यभट्टेषु ॥ १३ ॥

भट्टः

निक्षेपक्षयकारी
निह्नवदक्षः कलाक्षपायक्षः ।
वणिगर्थोदयकांक्षी
गुरुगृहमाप्तो न मोक्षार्थी ॥ १४ ॥

मार्जनरेणुकरालो
गुडमधुघृतपिङ्गतैललिप्तकरः।
ग्राहकघट्टनसक्तो
हट्टपिशाचो वणिङ्मूर्तः॥ १५॥

दुर्गन्धोत्कटसंचित-
धननिचयक्लिन्नहट्टनिगडस्य।
वणिजः कृतो विधात्रा
श्रीगुरुनाथः मणालनिष्कर्षः॥ १६॥

वणिक्

सारस्वतमन्त्रार्थी
किंचित्संस्कारलिप्तजिह्वाग्रः।
कुलवागीशीसिद्ध्यै
याति गुरुं काव्यहेवाकी॥ १७॥

अज्ञातधातुलिंगं
मुखकूणनमुल्बणमपक्कम्।
अज्वरमिव वमति कविः
श्लोकं कृच्छ्रात्सह प्राणैः॥ १८॥

शुष्कश्लोकध्याना-
त्कुष्णाति दिवानिशं हृदयम्।
मन्दः काव्येन विना
गत्वा कुरुते न वृत्तिं स्वाम्॥ १९॥

कविः

जरया जीर्णशरीरः
कासश्वासमयासहतशक्तिः।

व्रजति रसायनसिद्धः
स्वगुरुं वृद्धोऽप्यशेषायुः ॥ २० ॥
मूषामुखविस्तीर्णै-
र्भूरिसुवर्णैः करोमि सम्पूर्णम् ।
निजजनमपरं च रसै-
रित्युक्त्वा निर्धनो म्रियते ॥ २१ ॥
पर्यन्तातीसारे
लग्ने वृद्धस्य सूतसिद्धस्य ।
शुद्धिर्देहमलानां
जातेत्युपजायते हर्षः ॥ २२ ॥
धातुवादी
श्वेतार्काकृतिगणपति-
मन्त्रार्थी कितवचक्रविजयाय ।
कितवः शफरीमण्डक-
सिन्दूरकरो गुरुं याति ॥ २३ ॥
मूत्रनिरोधात्कृच्छ्री
सततमनशनव्रतो जितो मौनी ।
धत्ते तापसवृत्तिं
चित्रं संसारवञ्चकः कितवः ॥ २४ ॥
भस्मविलिप्तशरीरः
सततं नग्नः कपालपाणिश्च ।
ईश्वररूपोऽपि भृशं
दारिद्र्यनिकेतनं कितवः ॥ २५ ॥
द्यूतकरः
गुरुरिति वितरति सर्वं
पशुसकाशा गतानुगात

बुद्धिविहीनः शिष्यः
केवलभक्तो गलाट····मध्यः ॥ २६ ॥

बुद्धिविहीनः

यागगृहेष्वासन्नो
भोजनपानैकसेवकः शिष्यः ।
चौरस्याप्यतिचौर-
श्चरति सदा वञ्चकस्य गुरोः ॥ २७ ॥
जय जय भगवन्मोक्ष-
क्षपणैकनिमित्तदत्तसंसार ।
मज्ञमधर्मपथे मा-
मुद्धर नाथ स्वहस्तेन ॥ २८ ॥
इत्यादिस्तुतिवचनैः
पादाग्रालीनमस्तकः स गुरोः ।
भुंक्ते पिबति च दम्भा-
द्भक्तिविहीनो महाधूर्तः ॥ २९ ॥

गुरुभक्तः

आह्वानेऽपि विसर्जन-
कारी देवस्य घर्घरैर्गीतैः ।
तुम्बकवीणास्कन्धः
प्रविशति यागे गुरोः शिष्यः ॥ ३० ॥
सोत्कण्ठेषु श्रोतृषु
कृच्छाद्दिवसेन सारणां दत्त्वा ।
तन्त्रीघर्षणखपखप-
शब्दैः श्रुतिशूल्माधत्ते ॥ ३१ ॥
नार तुम्बुरुगर्वः
स्वरटांकारशब्देन ।

मुहुरीक्षते मुखानि
श्रोतॄणां साधुवादाय ॥ ३२ ॥
वैणिकः
आतुर१धनसम्पूर्ण-
*चूर्णार्धश्लोकपाठपाण्डित्यः ।
वैद्यो गृहमेति गुरोः
शिष्यधनव्याधिभक्षस्य ॥ ३३ ॥
हृदयविहीनो धूर्तः
संग्रहरहितः स वंचको वैद्यः ।
वक्ति न दोषान्दोषी
चरकश्चरकं न जानाति ॥ ३४ ॥
शब्दाटोपैर्भयकृद्
दुःसहतरसंनिपातहतलोकः ।
वैद्यो विद्युदिवोग्रः
पतति निधानेषु सदनेषु ॥ ३५ ॥
वैद्यः
यूकांगश्चुल्लमुख-
श्चन्द्रापीडान्वयी नयनपीडः ।
कुलगुरुमेति ग्रामात्-
तण्डुलवस्त्रां वहन्कक्षे ॥ ३६ ॥
चूर्णहरिद्रारञ्जित-
नवहिमसूत्राभशीर्षशाटांकः ।
खञ्जन्या सितसङ्कट-
विकटमोचोटनिर्गताङ्गुष्ठः ॥ ३७ ॥
ऋणराशिर्लेखशतै-
र्भुक्तफलो निर्गुटः कुटुम्बिभटैः ।

नीराजदण्डभीत्या
प्रविशति वर्षेण राजकुलम् ॥ ३८ ॥

निर्गुटः

चरितैर्गौरवहेतु-
र्मूर्खाणां पण्डितो गुरुं याति ।
पदमन्दसानुनासिक-
दीर्घपदैर्जनिताशिरःशूलः ॥ ३९ ॥

वाक्यसमन्वयहीनो
मेलाकलमस्फारभारमलपत्रः ।
विपरीतच्छिन्नार्थैः
पठति पदैष्टिप्पिकाबन्धैः ॥ ४० ॥

विद्वानसाधुशब्दो
विस्मृतलिङ्गो नपुंसकप्रकृतिः ।
अविदितसकलसमासो
सत्सु सदा द्वन्द्वमेव जानाति ॥ ४१ ॥

नासास्थूलत्क्रान्तिमिश्रै-
र्मिथ्याकाशैः सकण्ठटांकारैः ।
पृष्टो विघ्नं कुरुते
विस्मृतलट्प्रत्ययो विद्वान् ॥ ४२ ॥

पण्डितः

मिथ्या प्रातः प्रात-
र्दाता सर्वस्य चर्मकार इव ।
लिखति भगार्चनकल्पं
याति गुरुं लेखको भक्तः ॥ ४३ ॥

संकरकृद्वर्णानां
विबुधानां पतितपंक्तिभिर्भयदः ।

सततामेध्यः पापी
कलिकालो लेखकः साक्षात् ॥ ४४ ॥
आकारशीर्षहारी
नवदरकारी पदार्थसंहारी।
अक्षरभक्षकमेला–
लिप्तमुखो लेखकः कालः ॥ ४५ ॥

लेखकः

नयनशिवः खल्वाटो–
........दन्तुरश्च रूपशिवः।
जटिनो विशन्ति यागे
ध्यानशिवस्तन्त्रमन्त्रहीनश्च ॥ ४६ ॥
त्रिफलाक्षालनविमलो
धूपाढ्यो भस्ममुष्टिहतयूकः।
वश्यानामुपधान
धन्यो जटिनां जटाजूटः ॥ ४७ ॥
तन्त्रस्थानायातः
प्रायतपोभिः शटीजपध्यानैः।
अश्नाति मठतपस्वी
शिवतासिद्ध्यै पुनर्विषमः ॥ ४८ ।

जटाधरः

कुशतिलराजतवालिः
कलितकरा स्नानदानजपनिरता।
मधुमांसाशनहीना
रण्डा त्राणं गुरुं स्मरति ॥ ४९ ॥

श्राद्धे भर्तुरविघ्नां
त्यक्त्वा सा भट्टभोजकश्राद्धम् ।
भक्त्या मृतकोद्धारे
जघनं हस्ते गुरोः क्षिपति ॥ ५० ॥
मण्डितपीवरजघना
घनकुचकलशा विलोलाक्षी ।
अस्तु सुखाय विटानां
नवरतरसवाहिनी रण्डा ॥ ५१ ॥
रण्डा
इत्युद्देशनिदर्शनेन विविधं यत्किञ्चिदुक्तं मया
तत्सर्वं स्मितकारणं सहृदयाः शृण्वन्तु सन्तः क्षणम् ।
क्षेमेन्द्रः प्रणतिं करोति न पटुर्लोकोपहासेष्वलं
किन्त्वेष व्यपदेशतः प्रतिपदं देशोपदेशः कृतः ॥ ५२

॥ प्रकीर्णवर्णनं नाम अष्टम उपदेशः ॥

दीर्घा दूरे दुराशा खलमुखरमुखालोकने का कथैव
सेवासन्तापशान्तिः प्रशमपरिचिता स्वान्तसन्तोपलक्ष्मीः ।
सर्वं श्लाघ्यं वदन्ते पयासि बुसरजः किन्त्वयं दोपलेषा-
स्यस्योन्मेषः कथानां हृदयपरिमलः शुद्ध्यते केन सार्धम् ॥१॥
दर्पान्धो नगरे तथापरगुणोत्कर्षे महामत्सरो
ग्रामे शेपवृषाश्रयस्तरुशिलाप्रायः परो गह्वरः ।
सोन्मेषप्रतिभः प्रगल्भवचसामन्तश्चमत्कारिणां
चित्रं नास्ति विचारचारुचतुरः प्रत्युत्तरार्हः सुहृत् ॥२॥

॥ कृतिः क्षेमेन्द्रस्येति शम् ॥

देशोपदेशः समाप्तः

अथ

नर्ममाला।

काश्मीरिकविद्वद्वरक्षेमेन्द्रविरचिता।

(प्रथमः परिहासः)

येनेदं स्वेच्छया सर्वं मायया मोहितं जगत्।
स जयत्यजितः श्रीमान्कायस्थः परमेश्वरः ॥ १ ॥

अस्ति स्वस्तिमतामग्र्यं मण्डितं बुधमण्डलैः।
खण्डिताखण्डलावासदर्पं कश्मीरमण्डलम् ॥ २ ॥

'यस्मिन्प्राज्यभुजस्तम्भस्तम्भिताहितविक्रमः।
त्रिविक्रम इव श्रीमाननन्तो बलिजिन्नृपः ॥ ३ ॥

तेन प्रजोपसर्गेषु वारितेषु विवेकिना।
दुर्नियोगिषु सर्वेषु नीतेषु स्मृतिशेषताम् ॥ ४ ॥

विदग्धचूडामणिना केनचित्केलिशालिना।
विद्वद्गोष्ठीगरिष्ठेन कश्चित्सहृदयो जनः ॥ ५ ॥

हासायातीतकायस्थचरितं कर्तुमीरितः।
करोति तत्प्रसंगेन दुराचारविडम्बनाम् ॥ ६ ॥

कृतविश्वप्रपञ्चाय नमो मायाविधायिने।
उत्पत्तिस्थितिसंहारकारिणे पुरहारिणे ॥ ७ ॥

व्यापिने जन्महीनाय निर्गुणाय कलाभृते।
सर्वाधिकारिणे सर्वकालकूटाशनाय ते ॥ ८ ॥

पुरा हतेषु दैत्येषु विष्णुना प्रभविष्णुना ।
दुःखितो दीर्घवैराग्यस्तद्देहगणनापतिः ॥ ९ ॥

गत्वा वैतरणीतीरं तपो वार्षसहस्रकम् ।
स्वमूत्रचुलकाहारः सुरवैराच्चकार सः ॥ १० ॥

तुष्टस्तमेत्य वरदः कलिः साक्षादभाषत ।
सर्वदेवविनाशाय गच्छ वत्स महीतलम् ॥ ११ ॥

अनेन कलमास्त्रेण मद्दत्तेन प्रहारिणा ।
विच्छिन्नदीपकुसुमान्धूपहीनान्निरम्बरान् ॥ १२ ॥

भ्रष्टालयान्धूलिलिप्तान्हाहाभूतांश्च्युभिर्वृतान् ।
करिष्यसि सुरान्सर्वान्भक्तपानीयकाङ्क्षिणः ॥ १३ ॥

जगति ब्राह्मणानाञ्च वृत्तिच्छेदे त्वया कृते ।
यज्ञच्छेदाद्विनंक्ष्यन्ति दिवि देवा न संशयः ॥ १४ ॥

दैत्यक्षये कृते यस्माद्भवता दिवि गोदितम् ।
तस्मात्त्वं दिविरो नाम भुवि ख्यातो भविष्यसि ॥ १५ ॥

मषी सकलमा यस्य काली कवलिताखिला ।
सदा सकलमायस्य तस्य सर्वार्थसिद्धिदा ॥ १६ ॥

त्वद्वंशेऽत्र भविष्यन्ति दैत्या दिविररूपिणः ।
यैरियं लब्धविभवैः पृथिवी न भविष्यति ॥ १७ ॥

इत्युक्त्वान्तर्हिते तस्मिन्कलौ कल्मषमानसः ।
याति काले सुविपुले महीमवततार सः ॥ १८ ॥

मौनिकेन प्रजातोऽथ भूतले मर्मघातिना ।
स कुद्दालकभार्यायां जगदुन्मूलनव्रतः ॥ १९ ॥

तीक्ष्णस्तदन्वये जातैः सर्ववृत्तिविलोपिभिः ।
रूक्षैर्न कस्यचिन्मित्रैः पापैः सर्वापहारिभिः ॥ २० ॥

कल्पान्तैरिव सर्वत्र ग्रस्तस्थावरजङ्गमैः ।
मषीविलिप्तसर्वाङ्गैः कालेनालिङ्गितैरिव ॥ २१ ॥
अधोगतैर्मृदुतरैस्तब्धैरभ्युद्धतैः क्षणात् ।
पुरीषैरिव कायस्थैः कायस्थैर्दीपकाग्निभिः ॥ २२ ॥
सेवाकाले बहुमुखैर्लुब्धकैर्बहुबाहुभिः ।
वञ्चने बहुमायैश्च बहुरूपैः सुरारिभिः ॥ २३ ॥
व्याप्तासु नगरग्रामपुरपत्तनभूमिषु ।
तस्मिन्काले मषीलिप्तकलमेन स्वमुल्लिखन् ॥ २४ ॥
ननर्त कर्तरीहस्तो भूर्जप्रावरणः कलिः ॥
भस्त्राकक्ष्याभिधानोऽयं सर्वभक्षो महासुरः ।
जातो जगत्क्षयायेति पिशाचनिचया जगुः ॥ २५ ॥
देवापहारिणा तेन गोग्रासलवणच्छिदा ।
भुज्यते पीयते भूरि दिविरेण दिवानिशम् ॥ २६ ॥
भक्त्या भगवतो विष्णोस्त्रैलोक्याक्रमणे पुरा ।
धर्मः प्रयातो द्रवतां मषीरूपेण तिष्ठति ॥ २७ ॥
देवनागमनुष्याणां नित्यनैमित्तिकच्छिदः ।
तस्य कायस्थनाथस्य त्रैलोक्याक्रमणे पुनः ॥ २८ ॥
कलिः प्रयातो द्रवतां मषीरूपेण तिष्ठति ।
यथा स्वर्गप्रदा गङ्गा तथैषा नरकप्रदा ॥ २९ ॥
व्यथितः प्रथितैर्ग्रामैर्निगडैर्लगुडैस्तथा ।
भयाद्वैराग्यमापन्नः स बभूव महाव्रती ॥ ३० ॥
भग्नव्यथोऽथ सन्त्यज्य व्रतं प्रायाद्दिगन्तरम् ।
कालेन विस्मृतोऽभ्येति भूर्जज्ञोऽलीकानिःस्पृहः ॥ ३१ ॥
क्रमाद्ग्रामनियोगेन नगरे गणनापतेः ।
दम्भसम्भावितः प्राप गृहकृत्यं विधिवशात् ॥ ३२ ॥

तस्यानुर्जीविभिः क्रूरैरनुवर्तनजीविभिः ।
वसुहीना वसुमती कृता मर्कटतस्करैः ॥ ३३ ॥
दम्भध्वजो निष्प्रपञ्चो लुब्धकः कलमाकरः ।
सूचीमुखो भूर्जगुप्तो महीमण्डश्च दुस्सहः ॥ ३४ ॥
दैत्यावताराः सप्तैते तन्माहात्म्यान्नियोगिनः ।
लुण्ठ्या वध्याश्च पूज्या ये सर्वे इत्यवदन्मदात् ॥ ३५ ॥
उपतापो वज्रतापः परिघो द्वारभञ्जकः ।
धूमकेतुः कपिमुखः कुक्षिभेदो गृहोल्मुकः ॥ ३६ ॥
अष्टौ पिशाचास्तस्यैते भटमुख्याः पुरस्सराः ।
मर्त्यलोकविनाशाय वभ्रमुर्यष्टिपाणयः ॥ ३७ ॥
स वृतः सेवकशतैः सदा दम्भहरार्चने ।
स्तोत्रं पठति हाहेति कुर्वन्सास्रुविलोचनः ॥ ३८ ॥
'सुगिरा चित्तहारिण्या पश्यन्त्या दृश्यमानया ।'
ग्राः कियन्तो मया दत्ताः प्रायस्था विजयेश्वरे ॥ ३९ ॥
'जयत्युल्लासितानन्तमहिमा परमेश्वरः ।'
आर्द्रा स्थितानामुपरि प्रयान्त्येन त्रिसप्ततिः ॥ ४० ॥
'यः स्फीतः श्रीदयाबोधपरमानन्दसम्पदा ।'
प्रायस्थाने मृता भट्टाः कुप्यन्तां गुल्फदामभिः ॥ ४१ ॥
'विद्योद्द्योतितमाहात्म्यः स जयत्यपराजितः ।'
निर्धामधूमकर्तारो ग्रामान्यान्तु नियोगिनः ॥ ४२ ॥
'भवानन्दस्वरूपाय सर्वमङ्गल्यहेतवे ।'
सर्वस्वहरणं कृत्वा वध्या दण्डनिषेधिनः ॥ ४३ ॥
'सर्वक्लेशापहर्त्रे च चिद्रूपब्रह्मणे नमः ।'
पीडिताः प्रस्रवन्त्यत्र प्रजा गुग्गुलुबीजवत् ॥ ४४ ॥

इत्यादिस्तोत्रमुखरो घण्टावधिरिताखिलः ।
समादिश्याविशच्चाशु नियोगिनिविडां सभाम् ॥ ४५ ॥
मरीचः प्रथितस्थानमास्थितो जनदुष्कृतैः ।
ददर्श दूरादायान्तं कायस्थं नियोगिनम् ॥ ४६ ॥
पदालग्नाशिवं देवगृहोच्चाटनचक्रिकम् ।
सुसूक्ष्मदलविन्यासविभागोन्नतटिप्पिकम् ॥ ४७ ॥
अतसीकुसुमच्छायं मृदुस्पर्शाङ्गरक्षकम् ।
जात्यकस्तूरिकामोदस्थूलतूलपटीवृतम् ॥ ४८ ॥
हस्तांगुलीन्यस्तहैमत्रिगुणावर्तवालिकम् ।
दूराध्वक्रमसोच्छ्वासान्कुर्वाणं विकृतीमुखे ॥ ४९ ॥
दृष्ट्वा पिशुनमायान्तं तं भागवतमन्तिके ।
उत्थाय हर्षादालम्ब्य पाणौ पार्श्वे न्यवेशयत् ॥ ५० ॥

इति गृहकृत्याधिपतिः

पिशुनेभ्यो नमस्तेभ्यो यत्प्रसादान्नियोगिनः ।
दूरस्था अपि जायन्ते सहस्रश्रोत्रचक्षुषः ॥ ५१ ॥
सोऽब्रवीत्त्वामहं श्रुत्वा स्थितं शक्तिमतां धुरि ।
प्राप्तो देवगृहादेष राशिमार्गप्रदर्शकः ॥ ५२ ॥
वस्त्रालंकाररत्नादि यत्किञ्चिद्देववेश्मसु ।
विद्यमानमशेषं तत्करिष्ये प्रकटं तव ॥ ५३ ॥
विजयेश्वरवाराहमार्तण्डादिषु विद्यते ।
त्वद्भाग्योपचयाद्राशिरपोष्यपरिपूरकः ॥ ५४ ॥
अभीरुरपवादेषु निश्शङ्कः पातकेषु च ।
तत्र तीक्ष्णो भृशं शश्वत्क्रियतां परिपालकः ॥ ५५ ॥
स चास्ति भुवि विख्यातः कायस्थो भवतो समः ।
विना धनं विनायासं सर्वस्वहरणं विना ॥ ५६ ॥

ब्रह्महत्या न गण्यन्ते गोवधेषु कथैव का ।
प्रभुभक्तिकृता येन मूलादुन्मूल्यते जनः ॥ ५७ ॥
अन्येऽपि सन्ति सर्वत्र तद्विधस्तु न लभ्यते ।
नीतः स्वजनको येन निधनं बन्धने धनी ॥ ५८ ॥
यदि नाम भवत्पुण्यैः स समेष्यति मद्गिरा ।
तत्स्वगेहं निधानानां विद्धि स्वच्छन्दमन्दिरम् ॥ ५९ ॥
इति ब्रुवाणमसकृत्कर्णे विहितसंविदम् ।
महत्तमस्तमवदत्तूर्णमानीयतामिति ॥ ६० ॥
ततः स सत्वरं द्वित्रैरगदराय गतागतैः ।
तमानिनाय निश्चित्य पापिनं परिपालकम् ॥ ६१ ॥

इति चाक्रिकः पुंश्चलको वा

काष्ठस्तब्धोन्नतग्रीवः सनिःस्पन्दोर्ध्वलोचनः ।
कामलाहरितच्छायशिरश्शाटककञ्चुकः ॥ ६२
लम्बमानेन महतामेध्यक्रोडानुकारिणा ।
उदरेण दरेणेव व्याप्तः पिशितवेश्मना ॥ ६३ ॥
तीव्रदर्पो महाकोपः प्राणहृत्निष्प्रतिक्रियः ।
सोपद्रवः सोपतापः सन्निपात इव ज्वरः ॥ ६४ ॥
स महान्तं समासाद्य दुःसहं दमनं चिरम् ।
लीलयैव वशीकृत्य लेभे देवगृहान्बहून् ॥ ६५ ॥
ततो मूर्तैरिवायासैः सहसैव पुरःसरैः ।
अर्धवेलां ययौ कर्तुमसङ्ख्यैः परिवारितः ॥ ६६ ॥
क्षाचरोऽयं हिरण्याक्षः पूर्ववैरमनुस्मरन् ।
देवानवाप्तः संहर्तुमिति तं बुबुधे जनः ॥ ६७ ॥
भयात्पलाय्य यातेषु धनिकेषु सुरालयात् ।
तमयुः पुनरक्षीणा देवागारनिवासिनः ॥ ६८ ॥

भटैरर्गलितद्वारकवाटस्फोटनाकुलैः ।
प्रारब्धे गृहभाण्डादिविलुण्ठनमहोत्सवे ॥ ६९ ॥
सहसा हृतवस्त्राणां गृहिणीनां समाययौ ।
सन्त्रस्तबालकानाञ्च करुणो रोदनध्वनिः ॥ ७० ॥

इति परिपालकः

अथाययौ चिरप्राप्तबहुहर्षस्खलद्गतिः ।
कृशः शनैश्चराकारो धूसरः क्षुत्क्षतोदरः ॥ ७१ ॥
बहुच्छिद्रशिरःशाटलटत्पर्यन्ततन्तुकः ।
शतचक्रलिकास्यूतमललिप्तांगरक्षकः ॥ ७२ ॥
शीर्णजीर्णपटीगुप्तकक्ष्यानियमिताञ्चलः ।
याचितानीतसंशुष्कपादत्रव्यथितः खलः ॥ ७३ ॥
लेखाधिकारी निःस्वोऽपि लेखसंस्कारगर्वितः ।
परिपालकनिर्दिष्टो वायुभक्ष इवोरगः ॥ ७४ ॥
तद्गेहिनी शीर्णवस्त्रखण्डावृतकटीतटा ।
कज्जलालिप्तनासाग्रा लटन्मृत्कणभूषणा ॥ ७५ ॥
क्षुधितापत्यकुपिता शूर्पाग्राहतमस्तका ।
समुत्थाय सशूत्कारं कषन्ती बहुशः स्फिजौ ॥ ७६ ॥
पत्यौ चिरात्प्राप्तपदे हृष्टादाय यतस्ततः ।
साक्षतापूपधूपाद्यैर्गणाधिपमपूजयत् ॥ ७७ ॥
सोऽप्यनेकार्थसन्देशानाकर्ण्यावहितः प्रभोः ।
दाप्यप्रसारितकरो लेखानस्खलितोऽलिखत् ॥ ७८ ॥
धावत्कलमचीत्कारनादः कापरिवाहनः ।
दीनारानगणयन्नाशु ददौ लेखशतद्वयम् ॥ ७९ ॥
परिपालकपादानां यत्किञ्चिदुपयुज्यते ।
दर्वी बृसी पटलिका कुण्डभाण्डकरण्डका ॥ ८० ॥

इत्यादिलेखदानेन प्रसिद्धिं परमां गतः ।
सोऽचिरेणाभवत्पुष्टः पूर्णपाणिर्मदोद्धतः ॥ ८१ ॥
लेखपत्राणि विगलल्लोचनः परिवाचयन् ।
चकार विकृतीस्तास्ता नानाभ्रूनेत्रकुञ्चनैः ॥ ८२ ॥

इति लेखकोपाध्यायः

ततो गृहीतमध्यस्थच्छत्रभङ्गव्यवस्थया ।
आययौ गञ्जदिविरो भट्टभागवतार्थितः ॥ ८३ ॥
स प्रायस्थखलीकारान्मानी सन्त्यक्तकर्पटः ।
शिरःशाटकविन्यासश्वित्रितार्धललाटभूः ॥ ८४ ॥
सर्वदेवगृहग्रामराशिसंहारतत्परः ।
रज्जुशेषीकृताशेषनिर्जरः परिपालकः ॥ ८५ ॥
स प्राप्य प्रददौ दीर्घां शरत्षण्मासकल्पनाम् ।
यस्या मध्येऽस्ति लिखितं सार्धं लक्षचतुष्टयम् ॥ ८६ ॥
स्वार्थोपायं ततः पृष्टस्तेन स्वीकारसंविदा ।
उवाच भागसन्तोषात्किञ्चित्सद्भावमास्थितः ॥ ८७ ॥
अस्मिन्देवगृहे ते ते प्रसिद्धाः परिपालकाः ।
विक्रीतनिजसर्वस्वाः प्रयाता मद्विरोधिनः ॥ ८८ ॥
भवतोऽद्य तु कर्तव्या स्नेहादुपकृतिर्मया ।
कुलाचार्यः स भगवानेको हि गुरुरावयोः ॥ ८९ ॥
स्वीकृतैर्गेहदानेन पञ्चषैश्चिक्ककाशितैः ।
भुज्यते निखिलं देवद्रव्यं भुक्तिश्च पार्षदी ॥ ९० ॥
विक्रीतशेषं यत्किञ्चिद्दृश्यते सुरमण्डले ।
तन्मतेनैव तत्सर्वं भुज्यते निजवत्त्वया ॥ ९१ ॥
तथाहि ताम्रजः पूर्वं महार्घीणो घटो मया ।
भक्तितस्तच्छतांशेन कृता घण्टा सुरालये ॥ ९२ ॥

कालेन घण्टां विक्रीय तदंशेन कृता घटी।
क्रमेण भक्षिता सापि कृता शेषेण घण्टिका॥ ९३॥

चिरं सञ्चूर्णिता सापि कृता सूक्ष्मझिल्लीमल्ली।
इति कृत्वा ततः स्तोकघण्टांशः परिपालितः॥ ९४॥

एवं चतुर्भुजा लुण्ठः क्रियते शिवपूजया।
सन्ति धान्यसहस्राणि क्रियतां भवताद्य तु॥ ९५॥

क्रयविक्रयिका नाम ततो विज्ञप्यसे मया।
इत्युपायशतैस्तैस्तैस्तदुक्तैः परिपालकः।
जरढाखुरिवाक्षोटं शून्यं चक्रे सुरालयम्॥ ९६॥

इति गञ्जादिविरः

अथान्यराशिप्रवणः प्रवीणः साधुलुण्ठने।
आपत्प्रशमनं प्राप ग्रामं तस्मान्नियोगभित्॥ ९७॥

तस्यावस्करसंछन्नमहागौरवमोदरे।
खण्डस्फुटितनासाग्रवारिधानीमहाधने॥ ९८॥

दामप्रोतजरद्वारस्खलत्खडखडारवे।
यस्य स्थितिरभूद्गेहे कुकुटीकोटरोदरे॥ ९९॥

दग्धकम्बलिकाखण्डकृतमुण्डावगुण्ठनः।
श्वजग्धजीर्णशीर्णाग्रोपानत्खञ्जः शनैर्व्रजन्॥ १००॥

कर्पटीतिलमृद्दर्भपवित्राघसमुद्गकैः।
दारुपात्रीं वहन्पूर्णां भग्नामाखुविखण्डिताम्॥ १०१॥

स्नायी जपोच्चलत्कूर्चः सदाचारपथे स्थितः।
दिनार्धमपठत्स्तोत्रं गत्वा यः सुरमंदिरम्॥ १०२॥

गोमदक्षिणकृद्विप्रप्रणतो द्वादशीव्रतः।
ददौ दीनजने मार्गे यत्नेनैककपर्दिकाम्॥ १०३॥

तस्यैव दैवादायातकार्यस्याशु नियोगिनः।
उपस्करणभाण्डादिपरिपूर्णमभूद्गृहम् ॥ १०४ ॥

शिशिरे यस्य नागारं प्रददुः प्रातिवेश्मिनः।
अयाचितं ददुस्तस्य वस्त्रालङ्करणप्सितम् ॥ १०५ ॥

ततः सुधाधवलितं तस्य सम्मार्जिताङ्गनम्।
बहुदासमभूद्गेहं सिन्दूरोदरमन्दिरम् ॥ १०६ ॥

मिष्टभोजनसञ्जातनवलावण्यसच्छविः।
तस्याभूत्तरुणी भार्या दिनरम्भरसः समा ॥ १०७ ॥

ततोऽपि व्रजतो ग्रामं करण्डशयनादिकम्।
निर्ययौ पुरतश्छत्रं कलशं ताम्रकुण्डकम् ॥ १०८ ॥

शक्तिः पतद्ग्रहो घण्टा ताम्रपात्रमुपानहौ।
करिका भगवत्पादा भूजभस्त्राथ स्रुवस्रुवौ ॥ १०९ ॥

अक्षसूत्रं मषीभाण्डं दर्पणः स्नानशाटिका।
सम्पुटीटुपिकाखड्गाः पादुके मन्त्रपुस्तिका ॥ ११० ॥

नक्षत्रपत्रिका खड्गपत्रं लोहितकम्बलः।
पवित्रसूत्रकं तन्त्री सूची कल्पककर्तरी ॥ १११ ॥

वचा जतुमयी रक्षा क्षुरिका योगपट्टकः।
स्तोत्रमन्त्राणि गङ्गामृद्बिल्वमुच्छिष्टकाल्कम् ॥ ११२ ॥

इत्येकीकृत्य तस्याग्रे भाण्डोपस्करणं ययौ।
इतस्ततः समानीतमपुनर्दानचेतसा ॥ ११३ ॥

उच्चैःकृतलतापाणिभाटकानीतघोटकः।
भांकारपार्ष्णिप्रहारनिर्वदनेनाञ्चता मुहुः ॥ ११४ ॥

सन्तर्जयन्निव जनं ज्यां ' ' र्नामिव कुर्वता।
शिथिलस्थूलवसनः स ययौ पुरमुच्छलन् ॥ ११५ ॥

प्रविवेश ततो ग्रामं सुधीनस्थितकर्पटः।
क्षयाय ग्रामभक्ष्याणां वृद्धो वक इवागतः॥ ११६॥
अथ भोजनचर्यादिव्यपदेशैः सहस्रशः।
तस्य यक्षेश्वरस्येव निधानान्याययुः पुरः॥ ११७॥
योगी हरणचिन्तासु प्रयोगी भूर्जयोजने।
वियोगी निजदाराणां भोगी नरकसम्पदाम्॥ ११८॥
नोपयोगी फलोत्पत्तौ दोषोद्योगी तु केवलम्।
अशोकः सततं रोगी नियोगी जयति प्रभुः॥ ११९॥
वृक्षारोहसहस्रेषु प्रायः क्रान्तिशतेषु च।
ग्रामे तस्य विपन्नेषु नरकप्रतिमाभवत्॥ १२०॥
गवां दण्डाय यश्चक्रे निधनावधि बन्धनम्।
का नाम गणना तस्य नृषु सत्त्वापराधिषु॥ १२१॥
सर्वस्वहरणं बन्धो निग्रहो गृहभञ्जनम्।
इति तस्य मुखाद्धोरं न चचाल वचः सदा॥ १२२॥
पञ्चपाः सततं तस्य करभा इव भारिकाः।
घृतमाक्षिकदीनारमरिचाद्रकसैन्धवम्॥ १२३॥
सुद्रकम्बलमायूरपानस्थपविहङ्गमम्।
विसद्राक्षामधुवटाक्षोटपर्यङ्कपीठिकम्॥ १२४॥
कांस्यताम्रायसानेकगृहोपस्करणादिकम्।
नित्युस्तत्तदविश्रान्ता गृहं यत्रावदद्वचः॥ १२५॥
दण्डत्याजनलेखांश्च स प्राप्तान्स्वामिनोऽन्तिकात्।
साधिक्षेपं सथूत्कारं चकार तिलशो नखैः॥ १२६॥
नित्यं मांससृताहारः स राजपुरुषे स्थिते।
भुंक्ते विलवणं दम्भादेको मुद्गपलद्वयम्॥ १२७॥

इति मार्गपतिर्व्यापारिको वा
निरस्य मूलदिविरं चौर्याणामचिकित्सकम् ।
चकार दारिकं सोऽथ चिकित्साचतुरं परम् ॥ १२८ ॥
स मुक्तो बन्धनात्तेन क्षिप्रं द्वादशवार्षिकात् ।
लिलेख कूटकपटप्रकटाक्षरकोविदः ॥ १२९ ॥
कृत्ताङ्गुष्ठः स वामेन पाणिना दिविरो रहः ।
खलस्तस्य गृहं गत्वा विदधे भूर्जयोजनम् ॥ १३० ॥
गृहीत्वा मद्यकलशं स जानुयुगलान्तरे ।
मुहुर्मुहुः परिमितं पिबन्बहुतरं शनैः ॥ १३१ ॥
लिलेख चीरीचीत्कारत्वरं कलमरेखया ।
अन्त्याङ्गुल्या सनिर्घोषं लालयोत्पुंसिताक्षरः ॥ १३२ ॥
विलुम्पन्विप्रगोदेवनित्यनैमित्तिकव्ययम् ।
श्रीचर्मकारगुरुणा रुग्णनाथेन भाषितम् ॥ १३३ ॥
शिवभक्तिभराक्रन्दं मुहुर्गायन्स्वरस्वरः
यूकाः पिषन्नखाग्रेण मुहुराचिन्त्य कम्बलात् ॥ १३४ ॥
मुहुर्निःश्वस्य निःश्वस्य निन्दन्संसारचेष्टितम् ।
व्ययेन स समीकुर्वन्प्रवेश इषनिभरः ॥ १३५ ॥
आविष्ट इव वेतालश्चकम्पे मद्यघूर्णितः ।
उत्सरत्पटलीमिश्रकङ्कणवलयमालितः ॥ १३६ ॥
स्थूलभूर्जफडत्कारस्फारवाद्यरसाकुलः ।
कपर्दीच्छिद्रनिर्यातव्यावल्गिवृषणद्वयः ॥ १३७ ॥
लुठत्पूर्णमषीभाण्डच्छटाच्छुरितविग्रहः ।
ननर्त दिविरः क्षीबो नग्नो भग्नवृसीघटः ॥ १३८ ॥
धूसरो मलदिग्धांगः स पिशाच इवोत्थितः ।
जनजीवापहारेण ननन्द मदनिर्भरः ॥१३९ ॥

कक्षाकुट्टनसङ्घट्टटांकारारावकारिणः ।
स्कन्धवाद्यरसः कोऽपि तस्याभून्निर्जने चिरम् ॥ १४० ॥

इति ग्रामदिविरः

व्यापृतोऽप्यनिशं तेन दिविरेणापहारिणा ।
वातेनेवानलः सार्धं जज्वाल जनकाननम् ॥ १४१ ॥

अचिरादथ संवृत्ते गृहे तस्य महाधने ।
अलङ्कृता माल्यवती ताम्बूलदलनत्रपा ॥ १४२ ॥

गृहिणी दर्पणपरा राजमार्गावलोकिनी ।
बभार तद्विरहिता भूपालललनामदम् ॥ १४३ ॥

हारो भारायते हेमताटङ्कं मे न वल्लभम् ।
धिग्वणिग्वनितायोग्यां गुर्वीं कनकशृङ्खलिकाम् ॥ १४४ ॥

एकैवैकावली कान्ता ललितेयं प्रिया मम ।
इति दर्पगिरा तस्या नाभवत्कस्य विस्मयः ॥ १४५ ॥

अहो भगवती कार्यसर्वसिद्धिप्रदा मषी ।
अहो प्रबलवान्कोऽपि कलमः कमलाश्रयः ॥ १४६ ॥

या पपौ याचितं चाम्लं भग्नस्यूनाश्मभाजने ।
तयैव पीयते रौप्यपात्रे कस्तूरिकामधु ॥ १४७ ॥

इत्यधस्तां समालोक्य हर्म्ये कायस्थसुन्दरीम् ।
तत्प्रातिवेश्मिकसुताः कुलीना जगुरंगनाः । १४८ ॥

नर्ममालायां प्रथमः परिहासः ॥

(द्वितीयः परिहासः)

साऽपि बालकुरङ्गाक्षी यौवनेन प्रमाथिना।
भिद्यमानेव दर्पेण न ददर्श वसुन्धराम् ॥ १ ॥
श्वश्रूजनविरुद्धा सा तरुणप्रातिवेश्मिका।
परिहासकथाशीला गीतवाद्यानुरागिणी ॥ २ ॥
चारुसौरभलिप्ताङ्गी न सा जग्राह कञ्चुकम्।
दर्शयन्ती स्तनाभोगमधःस्रस्तशिरोंशुका ॥ ३ ॥
जृम्भमाणा परावृत्त्य साचीकृतविलोचना।
जनमैक्षत लोलाक्षी वलितत्रिवलीलता ॥ ४ ॥
अयत्नसाध्यां तां वीक्ष्य विटा ललितलोचनाम्।
बभ्रमुस्तद्गृहोपान्ते निर्व्यापारगतागताः ॥ ५ ॥
चिरं तदर्थिनश्चित्रवस्त्रवेश्माविभूषिताः।
सुगन्धितैलताम्बूलधूपादिव्ययकारिणः ॥ ६ ॥
नियोगिधनवद्धाशाः स्त्रीरत्नप्राप्तिसोत्सुकाः।
सस्मिताक्षिनिकोचादिविकारशतकारिणः ॥ ७ ॥
तज्जारप्यपरिज्ञानपदाभिज्ञप्रतीक्षणः।
दंशकामा भुजङ्गास्ते लीलाकुटिलगामिनः ॥ ८ ॥
शून्यां देवकुटीं गत्वा प्रसिद्धाः पारदारिकाः।
द्वित्रास्तत्सङ्गमोपायं प्रातिवेश्म्या व्यचिन्तयन् ॥ ९ ॥
एकोऽवदत्तत्र विटः सुलभैषा न संशयः।
खल्वाटं तुन्दिलं वृद्धं स्वपतिं सहते कथम् ॥ १० ॥
नित्यप्रवासिनं लुब्धमीर्ष्यालुं सुरतासहम्।
मत्तच्छागमदामोदं वहलश्रीविनं शठम् ॥ ११ ॥

सुतोपरोधो वन्ध्याया नाम्या नच वयःक्षयः।
नच दुःखाभिभूतासौ रागदग्धा न लक्ष्यते ॥ १२ ॥
एतैर्हि दोषैर्नायान्ति दुःशीला अपि योषितः ॥
अपरः प्राह भवता साभिप्रायं विचिन्तितम् ।
प्रत्यासत्त्या परिचये किन्तु यत्नो विधीयताम् ॥ १३ ॥
विवाहयज्ञतीर्थादिदिनयात्रोत्सवैर्विना ।
न लभ्यते परिचयः परदारोपसर्पणे ॥ १४ ॥
सुचिरं प्रेक्षणं लोलकुन्तलोत्तालनं मुहुः ।
तत्सम्बद्धाः सापदेशाः कथास्त्यागप्रकाशनम् ॥ १५ ॥
भोगसौभाग्ययशसां प्रसिद्धिप्रतिपादनम् ।
मन्दमन्दं वचः स्थैर्यं तद्वाक्यश्रवणादरः ॥ १६ ॥
तन्मुखन्यस्तनयनं चुम्बनालिङ्गनं शिशोः ।
शिल्पसम्पादनं चास्या वस्त्रालङ्करणेप्सितम् ॥ १७ ॥
जाते परिचये माल्यताम्बूलादिसमर्पणम् ।
भित्तौ निपीडनं गाढं विजने परिचुम्बनम् ॥ १८ ॥
गुह्यस्पर्शो रतिश्चेति शीलविध्वंसयुक्तयः ।
इत्थं का नाम न मया कृता शीलपराङ्मुखी ।
नियोगिभार्या लभ्येत सर्वदा गमनोन्मुखी ॥ १९ ॥

इति पारदारिकः

अथावदत्तृतीयोऽपि स्वाधीनं सर्वमेव नः ।
किन्त्वत्र विधिवैमुख्यादिन्नः समुपलक्ष्यते ॥ २० ॥
योऽयं तीक्ष्णाक्षिपटले चित्रगुप्तविचित्रितः ।
निःशेषजीवनातंकविधायी निर्गुणान्तकः ॥ २१ ॥
भारकोच्छृङ्खलायामखण्डलेख्यादियुक्तिभिः ।
निर्गुणाः प्रापिता येन गोपालपशुपालताम् ॥ २२ ॥

न कालो यदि नामासौ तत्किं जीवनहृन्नृणाम् ।
पक्षाघातो न रोगश्चेत्तत्किमेकांगनाशनः ॥ २३ ॥

कियन्तोऽद्य मृताः कुत्र पृच्छन्निति मुहुर्मुहुः ।
मृतजीवी श्वतुल्योऽसौ भुंक्ते कापालिकव्रतम् ॥ २४ ॥

हरणोद्यतहस्तोऽसौ साधूनामपि वर्तने ।
सदोषैर्दीयतेऽस्माभिर्नरकाय तिलाञ्जलिः ॥ २५ ॥

यद्यप्यसौ स्नुषाकामी कल्यपालकुलोज्ज्वलः ।
तथापि सर्वः सर्वज्ञः परदोषानुदर्शने ॥ २६ ॥

अथवास्त्येव मे मित्रं शक्तिमान्राजवल्लभः ।
वाङ्मात्रेणैव नः सर्वं संरक्षिष्यति जीवनम् ॥ २७ ॥

अगारदाहिनो धेनुस्त्रीशिशुब्राह्मणान्तकाः ।
बहवो रक्षितास्तेन दिग्वार्तामात्रसेवकाः ॥ २८ ॥

इति जीवनदिविरः

गृहं नियोगिकान्तायाः प्रविशत्यतिनिर्भरम् ।
एषा श्रमणिका नित्यं कुट्टनी वज्रयोगिनी ॥ २९ ॥

या माता वश्ययोगानां जाराणां सिद्धदूतिका ।
नरोपपत्तिदीक्षासु स्त्रीणां समयदेवता ॥ ३० ॥

अरुन्धतीमपि क्षिप्रं प्रतारयति लीलया ।
पुराणपुंश्चली सा हि जाह्नवीं मन्यते तृणम् ॥ ३१ ॥

सा समीहितमस्माकमचिरेण विधास्यति ।
इत्युक्त्वा ते ययुर्धूर्ता वृद्धश्रमणिकागृहम् ॥ ३२ ॥

इति श्रमणिका

कदाचिदथ तामेव हर्म्ये हरिणलोचनाम् ।
सत्रभोजनपूर्णाङ्गः पुनरायातयौवनः ॥ ३३ ॥

निदग्धचन्दनस्फारतिलकः पृथुजूटभृत् ।
मायूरोपानदामन्दमन्दरागवगर्वितः ॥ ३४ ॥

कक्षान्तसंवृतपटो ब्राह्मणानपि न स्पृशन् ।
रे रे दासीसुतेत्यादि जनं कोपेन भर्त्सयन् ॥ ३५ ॥

मलपत्रं वहन्मूर्खो ददर्श मठदैशिकः ।
सहसा विस्मयाविष्टो दृष्टो मकरकेतुना ॥ ३६ ॥

नियोगिगृहबालानामुपाध्यायमुपेत्य सः ।
आययौ मासमूल्येन नित्यमक्षरशिक्षकः ॥ ३७ ॥

लब्धप्रवेशस्तामेव ध्यायन्धूर्तः पपाठ सः ।
जानन्नपि लिपिं सर्वामोंकारमलिखच्छनैः ॥ ३८ ॥

कौतुकाद्गृहनारीभिर्वृतस्तन्मुखो नदुन्मुखः ।
उपाध्यायोऽपि दीनारगणनां विदधद्भिया ॥ ३९ ॥

अग्रावतारस्तोत्रेण सर्वज्ञ इव गर्वितः ।
दैशिकं पाठयामीति सोऽभूदधिकमुद्धतः ॥ ४० ॥

पान्तु नो भगवत्पादा जघन्यजनवत्सलाः ।
परलोकस्य हन्तारो गमने क्षमकारिणः ॥ ४१ ॥

भाभूतो कुंकुमार्द्रौ रङनङसदृशौ
मुसिमुसिलक्षणौ फेनपर्वौ
मणिकनकधरौ दिव्यगन्धानुलिप्तौ
सङ्ग्रामेन प्रविष्टौ पलुप नौ लभ्यतां राज्यलक्ष्मीः ॥४२॥

गङ्गायमुनयोर्बिल्वप्रभं कृणकुम्भयोः ।
पञ्चचन्द्रन ली पट्टबन्धं भविष्यति ॥ ४३ ॥

इत्यादि दत्त्वा बालानां नित्यं सुफलकेषु सः ।
वर्षं तिष्ठति निःशंको गणयन्मासवेतनम् ॥ ४४ ॥

कर्तनं लिखनं सूचीपट्टिकाद्यानमोपधम् ।
कुर्वन्नवेति पुरतः स्थितान्नो वा कुमारकान् ॥ ४५ ॥

उपाध्यायेत्यभिहितो वक्ति क्रोधाग्निना ज्वलन् ।
गान्धर्विकश्चर्मकृद्वा किं तवास्मीति निष्ठुरः ॥ ४६ ॥

इति दारकोपाध्यायः

सस्मितं सस्मितालापं मुहुर्गोष्ठीविधायिनम् ।
नियोगिकान्ता पश्यन्ती देशिकं नाचलत्ततः ॥ ४७ ॥

स भाषा बुद्ध्यमानोऽपि यत्तत्स्त्रीभिरुदाहृताम् ।
किं भणन्तीति पप्रच्छ प्रोल्लसद्भ्रूलतो मुहुः ॥ ४८ ॥

स ताभिर्नर्मसोत्प्रासससाधिक्षेपविडम्बनैः ।
आयास्यमानो मत्ताभिरभूत्प्रहसितानन ॥ ४९ ॥

नायं किञ्चिन्महाभागो जानाति नच बुद्ध्यते ।
इति नो भेजिरे लज्जां विश्रब्धा अपि तस्य ताः ॥ ५० ॥

ऋष्यशृङ्गव्रतः सोऽथ वि ... . ।
तासां गोष्ठीरसाभिज्ञः स्तनौ पस्पर्श पाणिना ॥ ५१ ॥

स बीजाश्व इवोत्सृष्टो वडवामण्डले युवा ।
सिषेवे ललनाः सर्वाः प्रोषितस्य नियोगिनः ॥ ५२ ॥

भ्रातृजायां स्वसारं च तां च भार्यां मृगीदृशम् ।
अन्याश्चास्य सदा स्वैरमकामयत देशिकः ॥ ५३ ॥

तास्तेन जारगुरुणा कृतदीक्षा वराङ्गनाः ।
बभूवुः सर्वगामिन्यो निर्विकल्पव्रते स्थिताः ॥ ५४ ॥

इति मठदेशिकः

तया श्रमणिकादूत्या ततस्तेऽपि कृताश्रमाः ।
धूर्ताः स्वाधीनतां प्राप्तां स्वैरिणीं तां सिषेविरे ॥ ५५ ॥

अथाधिकारी तरुणीं सोत्कण्ठस्तां स्मरन्प्रियाम्।
भृतवस्त्रो विवेशाशु मिथ्याग्रामचिकित्सया ॥ ५६ ॥

स सेवार्थं समानीतघृतमाक्षिकसर्पिषाम्।
भारिकैर्धनिकैर्भ्रान्त्या नगरं समपूरयत् ॥ ५७ ॥

प्राप्तं विलोक्य सुचिरात्तं दृष्टानेककामुका।
पीवरं ग्राम्यमासन्नरोगं पूर्णमिवाम्बुना ॥ ५८ ॥

तांश्च मेषघृताभिक्षाकिराटमधुसम्पदम्।
रुरोदैकेन नेत्रेण जहासान्येन तद्वधूः ॥ ५९ ॥

इदं सुरुचिरं वस्त्रं क्रीतमाभरणञ्च ते।
तस्येतिवादिनो दृप्ता सा चक्रे सर्वमश्रुतम् ॥ ६० ॥

सा शिरोवेदनाव्याजनिबद्धाभ्यंगपट्टिका।
स्तनन्ती सस्वनं पत्युर्नाभवत्पार्श्ववर्तिनी ॥ ६१ ॥

ततो वाचालवाचालमालाकलकलाकुले।
गृहे तस्याभवद्भव्यग्रामदासे महोत्सवः ॥ ६२ ॥

दिनान्ते बहुभक्ताशी लोहितासवदुर्मदः।
नियोगी शयने तस्थौ कुम्भकर्ण इवापरः ॥ ६३ ॥

अथ कृच्छ्रादिवाभ्येत्य रात्रिशेषे तदङ्गना।
आलिङ्गने समुद्विग्ना चुम्बने वलितानना ॥ ६४ ॥

रुन्धाना जघनस्पर्शमूरुस्वस्तिकनिश्चला।
गृहव्यापारखिन्नेव निद्रां चक्रे मुधैव सा ॥ ६५ ॥

ततः प्रभाते प्रसृते भूर्जभाण्डादिके पुरः।
वदन्ती सर्वगात्रेषु शूलं साप्यकरोत्क्रमम् ॥ ६६ ॥

अथाहूतः परिजनैर्वैद्यो मद्यामिषप्रियः।
निधिं हस्तगतं दैवान्मन्यमानः समाययौ ॥ ६७ ॥

इति सभर्तृका

नमो विद्याविहीनाय वैद्यायावद्यकारिणे ।
निहतानेकलोकाय सर्पायेवापमृत्यवे ॥ ६८ ॥
भ्रान्तो गृहशतं तूर्णं भाराक्रान्त इवोच्छ्वसन् ।
ललाटस्वेदसलिलं पाणिना विक्षिपन्मुहुः ॥ ६९ ॥
वहन्नौषधसङ्केतनामसंयोगचर्चारिकाम् ।
कृतान्ताधिकृतस्याग्राग्र्यः प्रायस्थ इवागतः ॥ ७० ॥
चिकित्सकोऽर्थप्राणानां व्याधीनामचिकित्सकः ।
आजीवमीश्वरः शूली येन न त्यज्यते जनः ॥ ७१ ॥
स वैद्यः कालकूटो वा व्यालो वेताल एव वा ।
भूयसा याति मांसेन यः क्षिप्रमनुकूलताम् ॥ ७२ ॥
स वैद्य एव कुपितो वायुरायुःक्षयङ्करः ।
हस्तस्पर्शेन त्रिमलक्षालकः क्षपितेन्द्रियः ॥ ७३ ॥
कृच्छ्रसन्न्यासकृत्पुंसां प्राणाचार्यः किमुच्यते ।
स्थितं भुक्तं नु पीतं नु वैद्येनेति प्रलापिनः ।
योऽर्तिं विधत्ते यत्नेन भिषगार्तोपजीवकः ॥ ७४ ॥
नगरोत्सवयात्रासु विवाहयतिभोजनात् ।
जनता याति यन्मान्द्यं तद्वैद्यस्य शनैः फलम् ॥ ७५ ॥
गुह्याङ्गस्पर्शकृत्स्त्रीणां वह्नाशी जीवितापहः ।
नृणां त्रिदोषकृत्सत्यं वैद्य एव नतु ज्वरः ॥ ७६ ॥
विद्याविरहिता वैद्याः कायस्थाः प्रभविष्णवः ।
दुराचाराश्च गुरवः प्रजानां क्षयहेतवः ॥ ७७ ॥
उपसृत्य स पस्पर्श स्तनौ तस्याः सुसंहतौ ।
कठिनौ सततस्पर्शौ खलः खलनगाविव ॥ ७८ ॥
लङ्घनं सहते नैषा हितं शूले न बृंहणम् ।
करोतु मम चिन्तासु सत्राहारं मया सह ॥ ७९ ॥

जडा ह्यस्याः स्थिता बुद्धिर्धातुश्च विषमः स्थितः ।
तस्मात्स्निग्धं दधि पूर्वमत्र योज्यं सशर्करम् ॥ ८० ॥

इत्युक्ते वैद्यनाथेन स्त्रीभिस्तूर्णं ससम्भ्रमम् ।
आहूतः पादपतनैर्ज्योतिर्गणक आययौ ॥ ८१ ॥

इति वैद्यः

ज्योतिःशास्त्रविदे तस्मै नमोऽस्तु ज्ञानचक्षुषे ।
वर्षं पृच्छत्यवर्षं वा धीविरागान्यो विनष्टधीः ॥ ८२ ॥

ग्रहनक्षत्रताराणां संख्यानेऽप्यकृतश्रमः ।
अतीतानागतज्ञानदम्भाय मलपत्रभृत् ॥ ८३ ॥

तत्र वर्षत्रयीमध्ये कश्चिद्वित्तव्ययो भवेत् ।
ज्वरश्च नत्रपीडा च लाभांशोऽप्यविचिन्तितः ॥ ८४ ॥

न कश्चिदुपकारं ते मन्यते शत्रवश्च ते ।
सन्ति तेभ्यो भयं देहरक्षायां नैव बाधते ॥ ८५ ॥

दुर्बलो दृश्यसे भ्रातर्यूपं न कुरुषे कथम् ।
अप्यस्ति कामला नूनं तां मन्त्रेण नुदाम्यहम् ॥ ८६ ॥

इति साधारणज्ञानमन्त्रवैद्यकमिश्रितम् ।
ज्योतिःशास्त्रं विगणयन्यो मुष्णाति जडाशयान् ॥ ८७ ॥

प्राङ्नियोगिवधूवृत्तं जानन्नपि जनश्रुतम् ।
धूर्तो धूलिपटे चक्रे राशिचक्रं मुधैव सः ॥ ८८ ॥

क्षिप्ते नियोगिना तत्र दीनारकुसुमोत्करे ।
दम्भस्तब्धश्चिरं तस्थौ स्वांगुलीगणनापरः ॥ ८९ ॥

ततोऽवदन्मन्दमन्दं प्रोत्क्षिप्तभ्रूलतो मुहुः ।
इयमापाण्डुरमुखी गतिकामेन पीडिता ॥ ९० ॥

दुर्निवारश्च नारीणां पिशाचो रतिरागकृत् ।
पुनः शून्यगृहे स्नाता गुह्यकेन निरम्बरा ।
गृहीतेत्यत्र पश्यामि चक्रे शुक्रसमागमात् ॥ ९१ ॥

इति गणकः

ततः प्रयाते गणके चिन्तिते शुक्रपूजने ।
निर्यत्पलालपूलीकः पादतो धूलिधूसरः ॥ ९२ ॥
दामबद्धकटिर्ग्राम्यः शीर्णकम्बलकावृतः ।
विसृष्टं तत्सहायेन ददौ लेखं नियोगिनः ॥ ९३ ॥
एडिकाव्यपदेशेन गावः पादैर्हृता दश ।
तासां मध्यान्मृताः पञ्च पञ्च शेषाः स्थिताः खले ॥ ९४ ॥
तन्मुक्तये त्वरायाताः सहन्तोऽपि दिनत्रयम् ।
तदभावेऽपि लाभस्ते ग्रामे दण्डः पतिष्यति ॥ ९५ ॥
घृतनाडीनिमित्तेन यश्चासौ बन्धने धृतः ।
सोऽपि विप्रो निराहारस्तीक्ष्णः पञ्चत्वमागतः ॥ ९६ ॥
पादान्तिके च प्रहितं तस्य प्रधनपत्रकम् ।
बद्धं मया तत्कलत्रं मुद्रितं सकलं गृहम् ॥ ९७ ॥
यान्स्कन्धकनिमित्तेन प्रायस्थान्परिपालकः ।
प्रददौ मासवृत्त्यैव ते मया तद्गृहे धृताः ॥ ९८ ॥
धान्यराशिः प्रभूतोऽस्ति तूर्णमागम्यतामिह ।
तात्पर्यमिति विज्ञप्ताः पादा ज्येष्ठार्कवासरे ॥ ९९ ॥

इति खाशपतिः तृणरक्षको वा

वाचयन्नित्यसौ लेखं तस्य कर्मण्यतां ततः ।
प्रशशंस सहायस्य नियोगी हर्षनिर्भरः ॥ १०० ॥
सोऽभूत्पूर्वतरं बौद्धस्ततो दम्भाय वैष्णवः ।
रक्षार्थमथ भार्याया जातकौलागमादरः ॥ १०१ ॥

आनिनाय गुरुं गर्वदम्भलोभनिकेतनम् ।
मायाकुहककल्लोलयानां दीक्षामयमण्डलम् ॥ १०२ ॥

नमस्ते गुरुनाथाय धनदारापहारिणे ।
क्षोभिणे सर्वभक्षाय यक्षायेव क्षपाशिने ॥ १०३ ॥

तालुन्यस्तार्धसिन्दूरपत्रिकापुष्पगुच्छिकः ।
बिन्दूपबिन्दुनित्यार्द्रमहालालाटकर्परः ॥ १०४ ॥

कर्णमूलशिखामात्रग्रथितस्वल्पजूटिकः ।
कुङ्कुमाङ्कितकर्णाग्रः काचगक्षो महाहनुः ॥ १०५ ॥

खल्वाटो विरलश्मश्रुर्दीर्घवाक् प्रस्खलन्क्वचित् ।
बिभ्राणो वदनं वृद्धमहिषीभगविभ्रमम् ॥ १०६ ॥

क्षणात्पिबति यो मद्यघटं घटघटारवैः ।
तस्य कण्ठप्रणालस्य स्थौल्यं केनोपमीयताम् ॥ १०७ ॥

मद्यमांसदुर्गन्धमोदमलिनं योगपट्टकम् ।
दधानः स्तनसम्पूर्णं वक्षसा राक्षसाकृतिः ॥ १०८ ॥

सिन्दूरपूर्णगम्भीरनाभिरन्ध्रोपशोभितः ।
लोपिकापूपशफरीमिश्राभृतमहोदरः ॥ १०९ ॥

मधुमांसकृताजीर्णप्रत्यग्रामोददुःसहान् ।
धूमोद्गारगडङ्कारान्मुञ्चन्मेघ इवाकुलः ॥ ११० ॥

गुरुर्गुरुतराविद्यावद्यमद्यमदान्धधीः ।
अहङ्कार इवाकारमागतः प्रत्यदृश्यत ॥ १११ ॥

आकारेण गुरुर्गुरुश्च वचसा कौसीद्यमौर्ख्यैर्गुरु-
मेंढ्रेणातिगुरुस्तथास्यकुहरश्मश्रूदरस्फिग्गुरुः ।
वेश्याकामिनियोगिवञ्चनगुरुः सद्वृत्तशून्यो गुरु-
श्चित्रं सर्वगुरुः शिवोदितमहाशिक्षासु नित्यं लघुः ॥ ११२ ॥

अपि नाम स जायेत पवित्रचरितः क्षितौ।
अशौचनिधयो येन गुरवो नोपसेविताः॥ ११३॥
अहंपूर्विकया सर्वे पतितास्तस्य पादयोः।
चक्रुः शिरोभिर्भूकम्पलुठत्पिठिरकभ्रमम्॥ ११४॥
रक्षार्थं निजभार्यायाः सम्पदां च विवृद्धये।
नियोगिना यागविधौ विज्ञप्तो भगवान्गुरुः॥ ११५॥
लिखित्वा कुङ्कुमेनाशु स्वल्पसम्भारचीरिकाम्।
हृष्टः प्रातः समेष्यामीत्युक्त्वा प्रायात्महानुगैः॥ ११६॥

इति गुरुः

श्वशुरो यागसम्भारे यत्नाहूतो नियोगिना।
पापाधर्माधिकरणदिविरोऽथ समाययौ॥ ११७॥
तस्मै नमोऽस्तु नगराचार्यवर्याय भोगिने।
यस्य हस्ते स्थिता भूमिः सशैलवनकानना॥ ११८॥
करोति प्रश्रयं वक्ति मधुरं दिविरः पुरः।
जरच्छगलशृङ्गाभां नच त्यजति वक्रताम्॥ ११९॥
कलमांकितकर्णेन भूर्जपत्रकपाणिना।
आस्थानदिविरेणेयं ग्रस्ता भगवती मही॥ १२०॥
मिथ्या महावराहेण दैत्येष्वाडम्बरः कृतः।
आस्थानदिविरैर्ग्रस्ता यदियं नोद्धृता क्षितिः॥ १२१॥
उत्थाय वेश्याशयनात्प्रभाते मद्यघूर्णितः।
धनार्थी दिविरः शस्तमुखं द्रष्टुं प्रतीक्षते॥ १२२॥
नूनं निशि भगापानं करोति दिविरः सदा।
प्रातः प्रातर्मृदा वक्त्रं क्षालयत्यन्यथा कथम्॥ १२३॥
स्नातो मृद्दर्भतिलभृत्करोति सुचिरं जपम्।
दिविरः कूटसंकेतपत्रीपात्राणि चिन्तयन्॥ १२४॥

विप्रं पुरः समायान्तं थूत्कृत्य त्वरितः पुनः।
प्रविश्य गेहं निर्याति शंकमानः पराभवम् ॥ १२५ ॥
श्रीकामो गोमयभ्रान्त्या वन्दते श्वशकृत्पथि।
पुरश्चाप्तां सिद्धिकामश्चण्डालीं सकरण्डकाम् ॥ १२६ ॥
सुप्रभाततरायातैः सकष्टशटिलैर्वृतः।
आस्थानं याति कलयन्भृष्टमांसं सपानकम् ॥ १२७ ॥
भूर्जपीडालडत्क्लिन्नमसीसुभृतभाजनः।
कथयन्निव गन्धेन भाविनीं नरकस्थितिम् ॥ १२८ ॥
मषीविपाद्र्या निघ्नन्साधून्कलमदंष्ट्रया।
आस्थानजलधेरन्तर्दिविरो मकरायते ॥ १२९ ॥
तन्मषीविप्रुषस्तस्य दृश्यन्ते कलमच्युताः।
भुवो विलुण्ठ्यमानायाः साञ्जनास्रुकणा इव ॥ १३० ॥
अधोमुखा विमानेभ्यः पतन्तो दिवि रोदनम्।
कुर्वन्ति पितरस्तस्य यो भुंक्ते दिविरोदनम् ॥ १३१ ॥
जामातुः श्रीमतो दृष्ट्वा स गृहं हर्षनिर्भरः।
अचिन्तयत्कदास्यापि शटिर्दैवाद्भवेदिति ॥ १३२ ॥

इत्यास्थानदिविरः

नरसङ्ख्याप्यदृश्यन्त भूर्जभट्टा भयङ्कराः।
तद्गृहे कलयन्तोऽन्तस्तस्य स्थास्यन्तिरत्नम् ॥ १३३ ॥
संहरन्ति सदा लोकान्ये सस्थावरजङ्गमान्।
तेभ्यः प्रलयकारिभ्यो भट्टेभ्योऽस्तु नमो नमः ॥ १३४ ॥
शटीपाशसमाकृष्टः प्राप्तोऽधिकरणं भयात्।
साधुर्निगीर्यते भट्टैर्मत्स्यैरिव जले बलिः ॥ १३५ ॥
भट्टैर्भट्टैः सदिविरैः शटीनिपातितो जनः।
मुच्यते नास्थिशेषोऽपि रक्तक्षीवैरिव श्वभिः ॥ १३६ ॥

ब्राह्मण्याद्ये हता नैव रामेण ब्रह्मराक्षसाः ।
आस्थानभट्टास्ते मन्ये सदा खादन्ति मानुषान् ॥ १३७ ॥

कृतः पराजितो जेता जयी येश्च पराजितः ।
तेषां स्वतन्त्रवचसां वचसा केन जीयते ॥ १३८ ॥

अन्ते नरकपालेयं वृता वेतालतां गताः ।
शल्यन्तःकृतहृद्‌ग्रन्था भट्टास्ते कस्य नान्तकाः ॥ १३९ ॥

पश्यन्नन्धो वदन्मूकः शृण्वंश्च बधिरोऽधमः ।
उत्कोचेन विना भट्टश्चिरं निद्रायते शठः ॥ १४० ॥

उत्कोचभक्षणं छिद्रान्वेक्षणं साधुतक्षणम् ।
शठिसन्धुक्षणं क्रूरक्षणं भट्टलक्षणम् ॥ १४१ ॥

चमत्कृन्नर्तकीभ्राता मङ्गल्या नर्तकोऽभवत् ।
सोऽथ गारुडकल्पज्ञः प्रयातः सस्यपालताम् ॥ १४२ ॥

सोऽपि ग्रामगणेशस्य प्राप्तः प्रासादपालताम् ।
सन्धिविग्रहकायस्थचक्रिकागेवकोऽधमः ॥ १४३ ॥

भट्टत्वमाप्तवान्दृतो द्रङ्गेऽशगतागतान् ।
तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च सर्वेऽधिकरणाद्विजाः ॥ १४४ ॥

कुतोऽन्यथा भवन्त्येषां वचश्चमत्कृतामिव ।
क्षेत्रे सुसहर्ता भस्त्रा अस्थिर्दानागभाजनम् ॥ १४५ ॥

इत्याधिकरणभट्टाः सात्त्विका वा

इति नर्ममालायां द्वितीयः परिहासः ॥

(तृतीयः परिहासः)

अथ यागोत्सवे तस्मिन्सर्वे दिविरबान्धवाः ।
अलङ्कृताश्च लल्ना नियोगिगृहमाययुः ॥ १ ॥

खटिका करणी हैमी पारदो रत्नमृत्तिका ।
सिन्दूराद्या रजोभेदाः पञ्चरङ्गकसूत्रकम् ॥ २ ॥

शालिचूर्णं सितच्छत्रं श्वेतवस्त्रं वितानकम् ।
नागचाः क्षुरिका सूत्रं दर्पणं वीरकर्तरी ॥ ३ ॥

पताका व्यजनं कूर्चः पुष्पलक्षाणि षोडश ।
वार्धानीकलशौ ताम्रौ तिलास्तैलं मृगाजिनम् ॥ ४ ॥

स्रुक्स्रुवौ समिधो दर्भा लाजाः सिद्धार्थका घृतम् ।
बिल्वपूगफलाक्षोटजातीफलयवाक्षतम् ॥ ५ ॥

धूपकुंकुमकर्पूरकौतुकौषधिचन्दनम् ।
पादुकापीठपर्यंकघण्टिकाघटकुण्डकम् ॥ ६ ॥

मद्यमांससुरापूपपलाण्डुशफरौदनम् ।
पिष्टभृष्टरसस्वच्छभक्ष्यरोचकमोदकम् ॥ ७ ॥

चटिकापूर्णपात्राणि क्षीरिणी कृसरा दधि ।
दश कृष्णा दश श्वेताश्छागा मेषाश्चतुर्दश ॥ ८ ॥

भस्त्रा चेत्यादिसम्भारश्चीरिकालिखितः क्षणात् ।
सज्जीकृतः श्रीमच्चित्रैर्भोगामित्रैर्नियोगिनः ॥ ९ ॥

ततो नित्यावधानेन भगलिङ्गविभूषितम् ।
चकार मण्डलं शिष्यः सिन्दूरान्तरितान्तरम् ॥ १० ॥

अथात्मारामतादम्भमीलिताघूर्णितेक्षणः ।
गुरुर्गृहीतः शिष्याभ्यां सव्यदक्षिणहस्तयोः ॥ ११ ॥

शतमात्रेणानुयातः शिष्याणामाययौ शनैः ।
लुण्ठिं कर्तुमिवात्युग्रो नगराधिपतिः स्वयम् ॥ १२ ॥
चर्मकृत्सांनिकश्चक्री धीवरो हट्टतापसः ।
वृद्धवेश्या कल्यपालो मद्यभट्टो जरद्विटः ॥ १३ ॥
पश्च नारङ्गका रुग्णास्त्रिटांकारोऽथ पाचकः ।
गोभक्षो भैरवाचार्यः कुलाचार्योऽथ वायकः ॥ १४ ॥
चूलिकाकृनरुद्राक्षो घटिलश्छिन्ननासिकः ।
महाव्रती भगमुखः शैवाचार्यस्त्रिघण्टिकः ॥ १५ ॥
नग्नो वेल्लाव्रती मौनी स्तोत्रकृज्ज्ञानुघण्टिकः ।
द्वित्राश्चोन्मत्तवनिताः श्वभिः परिवृतास्तथा ॥ १६ ॥
गूथलिप्तस्तथोन्मत्तो मन्त्रवादी रसायनी ।
इन्द्रजाली लतावेशी विज्ञानी कामतत्त्विकः ॥ १७ ॥
भट्टाश्चान्ये गुरोर्धूर्ताः पानभोजनसेवकाः ।
विविशुः स्विन्ननैवेद्यामोदमत्तोदकाकुलाः ॥ १८ ॥
अथामपक्वसंहारकारिणः सर्वहारिणः ।
मत्ता गुरुभटाश्चक्रुस्तिलधूपघृतक्षयम् ॥ १९ ॥
एको द्वौ बहवः पश्चान्निन्युस्ते भस्त्रया तथा ।
शालिचूर्णयवाक्षोटबिल्वार्घघृतचन्दनम् ॥ २० ॥

इति गुरुभटाः

ततः स्वभगिनी रण्डा बालैव व्रतशालिनी ।
धृता नियोगिना यागपरिचर्याविधौ गुरोः ॥ २१ ॥
जयत्यखण्डशीतांशुमण्डलद्युतितस्करी ।
पुण्डरीकमुखी रण्डा नवयौवनमण्डिता ॥ २२ ॥
मदशौण्डं समुद्दण्डचण्डं मुखकरण्डकम् ।
विना चण्डतरोद्घृष्टं रण्डा खण्डितमानसा ॥ २३ ॥

2522

विस्तीर्णश्रोणिपुलिना पीवरोरुकुचस्थली।
हरिणीहारिनयना रण्डा नेत्ररसायनम्॥ २४॥

रण्डा स्कन्धद्वयासक्तमुक्तकेशी विराजते।
नेत्रोत्पलमुखाम्भोजभृंगव्याप्तेव पद्मिनी॥ २५॥

निःसूत्ररुचिरः कण्ठः सुवर्णसुभगो भगः।
रण्डायाः कर्णपाशौ च निराभरणसुन्दरौ॥ २६॥

पुष्पताम्बूलरहिता रण्डा सन्त्यक्तभूषणा।
लावण्येनातिमात्रेण संविभक्तेव वेधसा॥ २७॥

हारेण किं सुमध्यायाः सुकण्ठ्याः कुसुमेन किम्।
किमञ्जनेनायताक्ष्या रण्डाया मण्डनेन किम्॥ २८॥

किं धर्मो यत्र नो रण्डा धिक्सुखं रण्डया विना।
रण्डाहीनोऽस्तु मा मोक्षः प्रौढैरित्युदितं विटैः॥ २९॥

रण्डा विलोक्य तरुणं करोति भ्रुकुटिं मृषा।
कण्ठग्रहं चिन्तयन्ती मनसा तु प्रहृष्यति॥ ३०॥

संस्मरन्ती रतिसुखं पीवरोरुकुचस्थली।
रण्डा भगस्थलीं रात्रौ मृद्नात्युच्छ्वासिनी सदा॥ ३१॥

वीक्षते तरुणं तिर्यक्कान्तं सुभगमानता।
स्रवन्ती निर्भरं रेतो रण्डा धेनुः पयो यथा॥ ३२॥

गौरः सुपीवरो धत्ते रण्डाया मुण्डितो भगः।
मेरोरर्कहयोल्लीढशष्पहेमतटभ्रमम्॥ ३३॥

तुरगाद्याचितानीतस्तब्धदीर्घध्वजो नरः।
यदि नाम रते शक्तो रण्डां तोषयितुं न वा॥ ३४॥

श्राद्धेषु मुग्धविप्राणां जटिनाञ्च तपस्विनाम्।
वशे पतति धन्यानां रण्डा रसतरङ्गिणी॥ ३५॥

चूलिकान्यस्तकुसुमः कर्णे कृतपवित्रकः।
युवा रण्डाप्रियो विप्रः कन्दर्पेणोपमीयते ॥ ३६ ॥
उदञ्चद्गुरुदण्डस्य चण्डस्य ब्रह्मचारिणः।
रण्डा ददाति सततं श्रद्धया मृतभोजनम् ॥ ३७ ॥
तमेव तीर्थयात्रासु पश्चान्नयति सर्वदा।
वहन्ती खड्गपात्रेण वल्लिधूपसमुद्गिकाम् ॥ ३८ ॥
परस्परप्रार्थनया सुमुण्डितभगध्वजौ।
भूकम्पकारिणौ रात्रौ तौ रण्डाब्रह्मचारिणौ ॥ ३९ ॥
दिवा दम्भनिधानाय नमस्तीर्थोपसेविने।
रात्रौ रण्डाभगापानक्षीबाय ब्रह्मचारिणे ॥ ४० ॥
रण्डा जटाभृतां भीत्या गौडलाटतपस्विनाम्।
ददाति.. जितां प्रीत्या तल्लिप्सोरु.. वासकृत् ॥ ४१ ॥
गत्वा गुरुगृहं रण्डा पत्युः पर्वदिने सती।
कपन्ती कटिमाभीक्ष्ण्याद्रण्डा निर्दयमेहनैः ॥ ४२ ॥
रण्डा तत्तन्मृतोद्धारदीक्षादिव्रतकारिणी।
ददाति निशि निःशङ्का कामसत्रं तपस्विनाम् ॥ ४३ ॥
लिङ्गार्चनापदेशेन दत्त्वा वेश्मनि तालकम्।
करोति चर्मलिङ्गेन रण्डा कण्डूविखण्डनम् ॥ ४४ ॥
तयोपचर्यमाणोऽथ मृगाक्ष्या गुरुराकुलः।
शिष्याश्च तां पपुर्नेत्रैः क्षुधार्ताः क्षीरिणीमिव ॥ ४५ ॥

इति रण्डा

ततः प्रविविशुस्ते ते दीक्षासमयिनो नराः।
बद्धनेत्रपटा मिथ्या मोहेनेवान्धकारिताः ॥ ४६ ॥
अथ व्यजिज्ञपद्भूमिन्यस्तजानुः कृताञ्जलिः।
गुरुं नियोगिनः श्रद्धाशुद्धान्तं हट्टतापसः ॥ ४७ ॥

इहैव सुचिरं नाथ यागव्यग्रे त्वयि स्थिते ।
प्रतीक्षन्ते परं शिष्या यागोत्सवसमुत्सुकाः ॥ ४८ ॥
य एष प्रथितो लोके गृहकृत्य महत्तमः ।
कृतयागसमारम्भः स भवन्तमुदीक्षते ॥ ४९ ॥
ब्रह्महत्यादि पापं यन्निःसंख्यं तस्य विद्यते ।
एकघण्टाटनत्कारमात्रेण भवता हृतम् ॥ ५० ॥
मन्यते स तृणं सर्वं सर्वसंहारपातकम् ।
यतो मूर्ध्नि त्वया हस्तस्तस्य पञ्चफणो धृतः ॥ ५१ ॥
त्वत्प्रसादात्समुत्तीर्णो स कामपि दशां श्रितः ।
शङ्करायतनेभ्योऽपि शैवः सर्वं जहार यत् ॥ ५२ ॥
सर्वस्वहरणं धर्मसत्कार्यं ब्राह्मणक्षयः ।
यत्तस्य निर्विकल्पस्य तत्तवैव विजृम्भितम् ॥ ५३ ॥
इति गुरुकृत्यमहत्तमः

त्वामियं नाथ गणिका निमन्त्रयितुमागता ।
यष्टीप्रतिष्ठा गेहेऽस्याः क्रियतां शिष्यवत्सल ॥ ५४ ॥
वितीर्णैर्भवता नित्यं वशीकरणचूर्णकैः ।
अस्थिशेषाः कृतास्ते ते यया धनिककामुकाः ॥ ५५ ॥
श्मशानकोशशपथैः क्षीणजिह्वाकराधरा ।
त्वद्रक्षारक्षितैवैषा कामुकच्छद्मचारिणी ॥ ५६ ॥
तैलोन्मृष्टे मनाक्स्नेहो वदने ननु चक्षुषि ।
वेश्यायाः क्षीणवित्तेषु संकोचो नान्त्यजातिषु ॥ ५७ ॥
यदि सद्भाविनी वेश्या यदि कालः कृपापरः ।
अचौरो यदि कायस्थस्तद्वेश्याप्यनुरागिणी ॥ ५८ ॥
इति वेश्या

चक्षुर्वैद्योऽयमायातस्तपस्वी सर्वसंश्रयः ।
किंशारुवर्तिभिर्येन सर्वमन्धीकृतं जगत् ॥ ५९ ॥

ग्रीष्मेऽक्षिकोपबाहुल्यादस्य लग्ने शरत्फले ।
सम्पूर्णः क्रियतां यागः पाण्डुवल्लीनिरन्तरः ॥ ६० ॥

इति चक्षुर्वैद्यः

नापितः शल्यहर्तायं नृणां येनोपजीविना ।
नीतान्यण्डानि दुर्लेपैः स्थूलस्थालीप्रमाणताम् ॥ ६१ ॥
प्राक्प्रतिष्ठापिता येन चामुण्डा मण्डकार्थिना ।
यासौ तस्यास्त्वया वर्षदिने यागं समीहते ॥ ६२ ॥
मूल्येन महता धीमान्नासासंश्लेषणाय यः ।
मांसपेषीमपि च्छित्त्वा ददाति स्ववधूभगात् ॥ ६३ ॥

इति शल्यहर्ता

अयश्च तरुणीभार्यो वणिग्वृद्धो महाधनः ।
मैथुने शक्तिदारिद्र्याद्वाजीकरणमिच्छति ॥ ६४ ॥
लालिना स्नुतनेत्रेण वृद्धेन श्वासकासिना ।
श्लथप्रलम्बशिश्नेन तरुणी रमते कथम् ॥ ६५ ॥
आरूढोऽपि रते यत्नादुत्थानोपहतध्वजः ।
वृद्धः प्राप्नोति नो निद्रामृणं ध्यायन्निवाधनः ॥ ६६ ॥
निष्पीडितान्त्रसंकाशशिश्नोऽपि सुरतोत्सुकः ।
हस्तं दत्त्वा भगे वृद्धो निधानमिव रक्षति ॥ ६७ ॥
मांसक्षीरघृताहारं कृत्वा वृद्धो रताशया ।
रात्रौ वमति तत्सर्वं भजते वा विषूचिकाम् ॥ ६८ ॥
शुष्कचर्मोपमं वृद्धं मधुपर्के क्षणं पतिम् ।
सजने तरुणी दृष्ट्वा ह्रीता याति रसातलम् ॥ ६९ ॥
एतेन वृद्धवणिजा द्रव्यैर्वृद्धविरोधिभिः ।
लिप्तलिङ्गेन सततं दग्धव्यायासिना वधूः ॥ ७० ॥

स एष बहुनिक्षेपसंभक्षणकृतक्षणः।
द्रविणावस्करक्षेत्रं वणिग्वासरतस्करः॥ ७१॥
नृत्यति व्याधिकालेषु कुटिलः कलिपन्नगः।
अज्ञानतृणकाष्ठादिविक्रयी द्रव्यनामभिः॥ ७२॥
तरुणाकांक्षिणीं वृद्धः प्रियामविचलेक्षणः।
सोऽयं निरीक्षते दूरान्मिष्टं भोज्यमिवातुरः॥ ७३॥
तस्मात्पौष्पिकमासाद्य क्रियन्तां मन्त्रसंपदाः।
गृहिणी रागिणी येन लब्धशक्तेः प्रजायते॥ ७४॥

इति वृद्धवणिक्

इत्यादि शिष्यस्याख्यानं श्रुत्वा तेन निवेदितम्।
सर्वं करोमीत्यवदद्भ्रूविकाराकुलो गुरुः॥ ७५॥
ततो दिनान्ते विपुलां कृत्वाग्रे शिवकुण्डिकाम्।
गुरुणा सह ते शिष्याः पपुर्भुक्तोत्तरं चिरम्॥ ७६॥
नियोगिललनाः सर्वास्ते च तन्मित्रबान्धवाः।
कपालेषु तदुच्छिष्टं वन्दित्वा बहुशः पपुः॥ ७७॥
कश्चिद्गातुं प्रवृत्तोऽथ कश्चिद्रोदिति सस्वनम्।
कश्चिद्घ्याघूर्णते कश्चित्प्लवते कृतशूत्कृतिः॥ ७८॥
कश्चिदत्यन्तवैकल्यं नाटयन्भक्तिसम्भवम्।
निश्चेष्टस्तिष्ठति चिरं संप्राप्तः शवतामिव॥ ७९॥
कश्चिद्विलोलस्रग्दामभूषितो मदनिर्भरः।
कृतकण्ठग्रहः पुंसां चुचुम्ब ललना अपि॥ ८०॥
ततः क्षीवो गुरुः कंचित्स्वकाव्यं देशभाषया :
वीणावंशरवोदग्रं कोच्छिकावाद्यकृज्जगौ॥ ८१॥
अथैकभुजमानन्दादुद्यम्यैकेन पाणिना।
गुरुर्ननर्त द्वाभ्यां च शनैरुत्थाय चासनात्॥ ८२॥

ततः शिष्याः समुत्तस्थुरट्टहासनिनादिनः।
कृतांगनापरिष्वंगा विस्रस्तकटिकर्पटाः॥ ८३॥

शनैः प्रयाते रात्र्यर्धे विनष्टे दीपमण्डले।
निर्विभागोऽभवत्तेषां रतिचक्रमहोत्सवः॥ ८४॥

प्रभाते गुरुरुत्थाय त्वरया कलशप्रदः।
कृतवद्धिदये सर्वं शिष्यैरन्यैर्निमन्त्रितः॥ ८५॥

ज्वरादिकाले वैद्यानां शरत्काले नियोगिनाम्।
पुष्पकाले गुरूणां च हेमपूर्णा वसुन्धरा॥ ८६॥

अथाविशत्पृथुश्वासः कम्पमानः स्फुटन्निव।
पार्श्वावलोकी पुरुषः परमाप्तो नियोगिनः॥ ८७॥

सोऽब्रवीदद्य रात्र्यर्धे गृहकृत्यमहत्तमः।
राजराशिधनं भूरि हृत्वा यातः सहानुगः॥ ८८॥

अनुक्त्वापसृते तस्मिंस्तत्सम्बन्धिनियोगिनाम्।
पलायनव्यतिकरः कोऽपि जातो गृहे गृहे॥ ८९॥

चपेटोत्स्फोटितमुखस्त्वत्स्वामी बन्धनं भटैः।
नीतः पतत्पुरीषोऽग्रे स तावत्परिपालकः॥ ९०॥

यावन्नोल्लुण्ठितश्मश्रुर्बद्ध्वा त्वमपि नीयसे।
तावद्राजभये घोरे नीतिरस्मिन्निरूप्यताम्॥ ९१॥

इति ब्रुवाणे तन्मित्रे तैः शिष्यैः सहिते गुरौ।
तूर्णं प्रयाते निःश्वस्य नियोगी दुःखितोऽवदत्॥ ९२॥

अहो नु कालदौरात्म्याद्घोरता कियती कलेः।
साधवः सर्वथा नष्टाः कष्टं धर्मोऽस्तमागतः॥ ९३॥

इत्युक्त्वा सानुगो यावत्पलायनकृतोद्यमः।
स सुस्राव भयान्मूत्रं तावदेत्य भटैर्धृतः॥ ९४॥

स राज्ञा हृतसर्वस्वः प्रक्लिन्नो बन्धने चिरम् ।
अनेन वेश्यया स्वस्रा मोचितो निरगात्ततः ॥ ९५ ॥

ततो विभवहीनोऽसौ जापी स्वप्ननिरीक्षकः ।
बभूव सर्वप्रणतश्चाटुकारः प्रियंवदः ॥ ९६ ॥

योऽभूदभ्युत्थितस्तब्धो नियोगी लिंगसन्निभः ।
अधिकारपरिभ्रंशात्स वृद्धवृषणायते ॥ ९७ ॥

अधिकारमदान्धानां दृष्टिकोपवतां सदा ।
नेत्रनैर्मल्यजननं बन्धनं परमाञ्जनम् ॥ ९८ ॥

यः पादपतितानार्तान्पूज्यानप्यवमन्यते ।
भ्रष्टोधिकारेश्वरणौ शकृल्लिप्तौ स वन्दते ॥ ९९ ॥

अहो बत मुहूर्तेन भवन्ति न भवन्ति च ।
पलालदहनज्वालाचपला दिविरश्रियः ॥ १०० ॥

स्वयमुत्थाय यातायां जायायां निर्धनोऽथ सः ।
बभ्राम लोलयानिलयः पिण्डार्थी बन्धुवेश्मसु ॥ १०१ ॥

रूक्षः कृशोऽतिमलिनः स्यूतदग्धपटच्चरः
पिशाच इव दुष्प्रेक्ष्यो दिनैरेव बभूव सः ॥ १०२ ॥

तुषाग्निकुण्डिकातापदग्धस्फिग्वृषणोदरः ।
वातशूलापनोदाय जानुग्रथितदामकः ॥ १०३ ॥

देवद्विजधनग्रामजातकोष्ठगलग्रहः ।
क्षुत्क्षामकुक्षिः शुष्कास्यः पतितोऽवस्करे भ्रमन् ॥ १०४ ॥

श्वजग्धजानुचरणः प्रस्रवद्भूरिशोणितः ।
कृपार्द्रोच्छिष्टभुग्दत्तभक्तगोलकनिर्वृतः ॥ १०५ ॥

दग्धार्धकर्पटीनिर्यत्सकेशवृषणद्वयः ।
भस्मप्रलिप्तशीर्षांसवक्षःपार्श्वो गतत्रपः ॥ १०६ ॥

मलपङ्काञ्चिकाकांक्षी केनचिद्दत्तमण्डकः ।
प्रपापालिकया डोम्बभ्रान्त्या पाने तिरस्कृतः ॥ १०७ ॥
रजस्वलापलालेन च्छन्नांगस्तुहिनागमे ।
शरावकर्परादानकलहे याचकार्भकैः ॥ १०८ ॥
वह्निपात्रप्रहारेण दग्धभ्रूश्मश्रुलोचनः ।
चण्डालैः प्रेतकार्येषु लगुडैराहतः सकृत् ॥ १०९ ॥
पङ्कशायी स चुक्रोश सत्रतीर्थाग्रवर्त्मसु ।
नृपुरीषप्रणालेऽथ पतितोऽसावधोमुखः ॥ ११० ॥
उच्चैःकृतकटिः प्राणानुत्ससर्ज नराधमः ।
इति दौर्गत्यतपसा प्रयातः सोऽस्थिशेषताम् ॥ १११ ॥
सशरीरः स्वयं प्राप्तो नरकं नरकण्टकः ।
एवं क्रमेण शान्तेषु नियोगिदिविराग्निषु ॥ ११२ ॥
मोदते गतसन्तापः सन्तोषसुभगो जनः ॥ ११३ ॥

इति दिविरनियोगिव्रातदुश्चेष्टितानां
कुसृतिचरितचर्चा नर्ममाला कृतेयम् ।
अपि सुजनविनोदायोम्भिता हास्यसिद्ध्यै
कथयति फलभूतं सर्वलोकोपदेशम् ॥ ११४ ॥

इति नर्ममालायां तृतीयः परिहासः ॥

समाप्तेयं नर्ममाला ।

कृतिर्व्यासदासापरनाम्नः क्षेमेन्द्रस्येति शिवम् ॥

श्रीमत्प्रतापभूभर्तुराज्ञया प्रीयते सताम् ।
मधुसूदनकौलेन संपाद्येयं प्रकाशिता ॥